

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 2/2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського національного університету внутрішніх справ

Члени редакційної колегії:

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Драганов Живко Іванов – доктор наук, доцент, декан юридичного факультету, завідувач кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, головний консультант Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України;

Клочко Альона Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Сумського національного аграрного університету;

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, директор Інституту законодавства Верховної Ради України;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету;

Лозвиненко Микола Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету;

Марінова Діана Марінова – доктор, доцент, доцент кафедри міжнародного права та права ЄС Університету національного та світового господарства, Софія, Республіка Болгарія;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мельник Ярослав Ярославович – доктор юридичних наук, провідний юрист Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

Притика Юрій Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Роговенко Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Сумського національного аграрного університету;

Рожнов Олег Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сітек Броніслав (Bronislaw Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор (profesor nauk prawnych), професор кафедри цивільного і трудового права Варшавського юридичного факультету Університету соціальних та гуманітарних наук, Варшава, Республіка Польща;

Сітек Магдалена (Magdalena Sitek) – доктор габілітований правничих наук (doktor habilitowany nauk prawnych), професор Вищої школи євро регіональної економіки ім. Альфіде де Гаспері в Юзефуві, Юзефув, Республіка Польща;

Стрельник Вікторія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ясинюк Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 5 від 03.10.2022 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: *pp-law.in.ua*

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2022
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2022

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Дрозд О. Ю.,

*доктор юридичних наук, професор,
начальник відділу докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ*

УДК 349.2

DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.1

СТРОКОВИЙ ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РІВНОСТІ
СТОРІН У ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Вступ. У законодавстві України закріплено право на працю, яке кожен громадянин реалізує шляхом укладення трудового договору з роботодавцем. Укладаючи таку угоду, працівник вступає з роботодавцем у тривалі трудові відносини, і зобов'язаний виконувати будь-яку роботу в межах своєї професії, спеціальності, посади та відповідно до умов договору. Згідно положень Кодексу законів про працю України, такі договори можуть бути як безстроковими (такі договори укладаються у більшості випадків) так і строковими, які можуть укладатися як при прийнятті на роботу, так і згодом, якщо на те є відповідні підстави. При цьому право сторін на встановлення строку його дії не є обмеженим – такий договір може бути укладений на неповний робочий день.

Не зважаючи на те, що строковий трудовий договір ніяким чином не обмежує прав його учасників, адже працівник правомочний вільно обирати форму залучення до праці, а роботодавець, у свою чергу, – підбирати працівника з певними якостями з урахуванням характеру запропонованої роботи або умов її виконання, все ж на практиці, виникає багато непорозумінь та зловживань збоку сторін.

Тож **метою** цієї статті є аналіз строкового трудового договору як гарантії реалізації рівності сторін у трудових правовідносинах.

Окремим аспектам рівності прав у трудових правовідносинах свої праці присвячували такі автори, як М.І. Іншин, В.Ю. Зубакін, В.С. Нерсисянц, В.І. Прокопенко, П.Д. Пилипенко. Дослідження правової природи трудового договору, зокрема строкового, проводили такі науковці: Н.О. Мельничук, О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, В.С. Венедіктов, Н.Б. Болотіна та інші. Але на цей час, у зв'язку із стрімким розвитком трудового законодавства, зокрема, створення нового Трудового кодексу, питанню

рівності сторін під час укладення трудових договорів присвячується мало уваги.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. Реалізуючи право, передбачене цією статтею Основного Закону, суб'єкти трудових правовідносин можуть укласти трудові договори.

Вивчаючи цей інститут трудового права, Н.О.Мельничук приходять до висновку, що трудовим договором є договір між працівником та роботодавцем, відповідно до якого працівник зобов'язується особисто виконувати доручену йому роботу, визначену цим договором, а роботодавець – надати працівникові роботу за цим договором, забезпечувати належні умови праці, робити передбачені законодавством відрахування [2, с. 529].

О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко розглядають трудовий договір у декількох формах, зокрема, як умову для застосування до працівника норм трудового законодавства; на їх думку, трудовий договір є підставою для виникнення трудових правовідносин і створює юридичну базу для їх функціонування [3, с. 226].

Але В.С. Венедіктов вважає, що трудовий договір не несе жодної зобов'язальної функції, тому що він є тільки передумовою можливої реалізації суб'єктивного права на працю, а змістом його є умови про майбутню працю [4, с. 119].

На переконання М.І. Іншина, трудовий договір – це єдине поняття, яке поглинає всі елементи відносин із приводу використання робочої сили, єдиний правовий засіб, у межах правового регулювання якого реалізуються всі трудові права працівників [5, с. 194]. Тобто, трудовий договір виступає гарантом, який забезпечує особі право на працю.

У національному законодавстві, а саме у ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), закріплено поняття трудового договору, яким є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов’язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [6].

Аналіз поняття трудового договору є підґрунтям для визначення його класифікації. Вона характеризується сукупністю наступних елементів: умов праці, правового становища, а також строком дії трудового договору. Відповідно до ст. 23 Кодексу законів про працю України, трудові договори можуть:

- бути безстроковими (укладаються на невизначений строк);
- укладатися на визначений строк (за погодженням сторін);
- бути такими, що укладаються на час виконання певної роботи [6].

Таким чином, трудові договори, що укладаються на визначений строк або на час виконання певної роботи, є *строковими* трудовими договорами; відповідно, обов’язковим елементом такого договору є визначений строк дії.

При укладенні трудового договору на визначений строк цей строк встановлюється погодженням сторін і може визначатись як конкретним терміном, так і часом настання певної події (наприклад, повернення на роботу працівниці з відпустки по вагітності, родах і догляду за дитиною; особи, яка звільнилась з роботи в зв’язку з призовом на дійсну строкову військову чи альтернативну службу, обранням народним депутатом чи на виборну посаду (або виконанням певного обсягу робіт) [7].

Якщо трудовий договір укладається на визначений строк, обчислений у роках, місяцях, тижнях або днях, то для з’ясування останнього дня строку слід звернутися до ст. 241-1 КЗпП України. Згідно з положеннями цієї статті строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року строку. Якщо кінець строку припадає на такий місяць, що не має відповідного числа, строк закінчується в останній день цього місяця. Строк, обчислюваний тижнями, закінчується у відповідний день тижня. Строки, які визначаються днями, обчис-

люються з дня, наступного після того дня, з якого починається строк. Якщо останній день строку припадає на святковий, вихідний або неробочий день, то днем закінчення строку вважається найближчий робочий день [6].

Відповідно до ст. 23 Кодексу законів про працю України, строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами. Роботодавець зобов’язаний інформувати працівників, які працюють за строковим трудовим договором, про вакансії, що відповідають їх кваліфікації та передбачають можливість укладення безстрокового трудового договору, а також забезпечити *рівні можливості* таких працівників для його укладення [6].

Щодо укладання строкового договору в інтересах працівника окремо зазначимо, що помітка про це має бути як у заяві останнього, так і в наказі про його прийняття на роботу. Якщо ця вимога не виконана, то договір може бути визнаний безстроковим. При цьому причин, які спонукали працівника звернутися до роботодавця з проханням про підписання такої угоди, зазначати не потрібно.

Працівники, прийняті за строковим трудовим договором, мають ті ж самі права, що й працівники, які працюють безстроково. Зокрема, на них повністю поширюється право на щорічну відпустку, яка становить 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, а також на всі інші види відпусток, включаючи щорічні додаткові відпустки, всі види соціальних відпусток, додаткові відпустки у зв’язку з навчанням, відпустки без збереження заробітної плати тощо. Переведення, переміщення, зміна істотних умов праці, застосування заохочень і дисциплінарних стягнень щодо «строкових» працівників відбуваються відповідно до вимог законодавства, так само як і для працівників, які працюють за безстроковим трудовим договором. Працівники, які працюють за строковим трудовим договором, користуються правом на допомогу по тимчасовій непрацездатності. На «строкових» працівників в обов’язковому порядку ведуться трудові книжки. При цьому запис про прийняття на роботу не має містити вказівки про строковий характер трудового договору. У графі 3 «Відомості про роботу» трудової книжки записується тільки посада та підрозділ, до якого приймається працівник. Крім того, від-

повідно до ст. 26 КЗпП випробування під час прийняття на роботу не може встановлюватися для осіб, з якими укладається строковий трудовий договір строком до 12 місяців [8, с. 4–5].

Усе вищевикладене свідчить про те, що гарантія забезпечення рівності сторін строкового трудового договору є основоположною під час регулювання трудових відносин. Але чи насправді це так?

Дослідивши це питання, П.Д.Пилипенко зауважує, що рівність сторін у традиційному розумінні під час трудового договору не розглядається. Сторони є рівними та незалежними тільки на стадії укладення строкового трудового договору. У цій ситуації що працівник, що роботодавець вправі самостійно встановлювати свої «умови». А вже після укладення трудового договору працівник потрапляє у підпорядкування до роботодавця, та починає залежати від нього [9, с. 157].

Цікавою є судова практика щодо цього питання. Так, відповідно до рішення Дарницького районного суду м. Києва від 12.10.2018 у справі № 753/7342/18, позивач А та відповідач Б на підставі змін у штатному розписі та заяви позивача від 23.02.2017, уклали строковий трудовий договір від 01.03.2017, форма якого була затверджена рішенням правління відповідача 31.01.2017. Однак, як стверджує позивач, вказаний строковий договір не відповідає його інтересам, оскільки заява від 23.02.2017 та жоден інший документ не містять вказівки на обставини чи причини, які б свідчили, що позивач з власної волі та в своїх інтересах підписав новий строковий трудовий договір № 59 від 01.03.2017. Отже, спірний строковий трудовий договір, в частині встановлення строку, на думку позивача, укладено всупереч ч. 2 ст. 23 КЗпП України. Крім того, у період з 18.01.2018 по 27.03.2018 позивач з переломом ноги перебував на лікарняному, а коли вийшов на роботу 28.03.2018, то дізнався, що його без повідомлення звільнено з 01.03.2018 у зв'язку із закінченням строку дії трудового договору. Позивач А вважає, що відповідач Б «грубо порушив його трудові права, що виявилось у наступному: відповідач двічі не повідомив позивача про зміну істотних умов праці; відповідач, всупереч ст. 23 КЗпП України, встановив позивачу строк трудових відносин; відповідач встановив позивачу строк трудових відносин у односторонньому порядку; відповідач не повідомив позивача про закінчення дії трудового договору» [10].

Суд у своєму рішенні зазначає, що у доктрині трудового права існує принцип свободи праці, складовою якого є принцип свободи тру-

дового договору. Свобода трудового договору означає юридичну рівність сторін (працівника та роботодавця) на етапі укладення трудового договору, що для працівника полягає у можливості вільно обирати форму залучення до праці та роботодавця, погоджувати з ним подальші умови взаємної співпраці тощо, а для роботодавця – підбирати для виконання роботи працівників з відповідним рівнем професійних та ділових якостей, діючи при цьому з урахуванням норм та гарантій, встановлених трудовим законодавством.

Далі. Строк дії трудового договору належить до його істотних умов, без досягнення взаємної згоди щодо яких, трудовий договір не може вважатися укладеним. З матеріалів справи вбачається, що у трудовому договорі № 59 є п. 8.1, яким передбачена умова про строк дії договору. Наявність підписів сторін на договорі, за загальним правилом, презюмує їх згоду на дотримання та виконання його положень. Особистий підпис працівника на трудовому договорі, в якому закріплені умови праці, включаючи порядок оплати праці, режим роботи, строк дії трудового договору тощо є належним підтвердженням факту ознайомлення працівника з його умовами та його згоди на виконання трудових обов'язків у встановлених за погодженням сторін умовах. Позивач не спростовує той факт, що він підписав кожен сторінку трудового договору (контракту) без будь-яких заперечень. Отже, волевиявлення працівника на укладення строкового трудового договору підтверджується його особистими підписами на трудовому договорі, в якому зазначений строк його дії, а також на виданому на підставі укладеного трудового договору наказі роботодавця, в якому вказано, що працівника прийнято на роботу на умовах строкового трудового договору із зазначенням відповідного строку його дії [10].

У випадку незгоди позивача з умовами трудового договору (контракту) позивач мав передбачене законодавством України, а саме ст. 233 КЗпП України, право звернутися до суду за захистом порушених прав з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права.

Добровільно підписуючи та виконуючи умови трудового договору (контракту) від 01.03.2017 та додаткової угоди до трудового договору (контракту) від 01.03.2017, позивач

погодився з усіма його умовами, без будь-яких застережень, наслідком чого було припинення трудових правовідносин з позивачем, з підстав, визначених пунктом 8.1 трудового договору (контракту), по закінченню строку, на який цей трудовий договір (контракту) був укладений. Відповідно, суд вважає, що позовні вимоги не обґрунтовані та такі, що не підлягають задоволенню [10].

До такого ж висновку прийшов і Верховний Суд України, виклавши його у постанові від 21.02.2018 у справі № 534/2144/15, в якій зазначено, що підпис позивача як на першому, так і на наступних сторінках контракту (договору) свідчить про добровільність волевиявлення позивача на укладення строкового трудового договору [11].

Але існують й інші правові позиції. Відповідно до рішення Монастирського районного суду Тернопільської області від 14.11.2013 року у справі №603/891/13-ц встановлено наступне: позивач звернувся до суду із позовом до відповідача про стягнення моральної шкоди у зв'язку із незаконним звільненням з роботи у зв'язку із закінченням строку дії трудового договору. Позивач вважає, що його незаконно звільнили, так як підстав для укладення з ним строкового трудового договору не було [12].

Судом зазначено, що Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй ухвалі від 16.04.2012 року (справа 6-9905св11) вказав, що укладення строкового договору на визначений строк, встановлений за погодженням сторін, не означає неврахування ч. 2 ст. 23 КЗпП України. Укладення строкового трудового договору з працівником *знижує його соціальну захищеність* і суперечить вимогам Конвенції Міжнародної організації праці «Про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця» № 158 від 22 червня 1982 року, яка ратифікована Україною 4 лютого 1994 року та рекомендації № 166 щодо припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця, у якій наголошено на необхідність передбачити відповідні гарантії проти застосування договорів про прийняття на певний термін, мета яких ухилитися від надання захисту.

Суд прийшов до висновку, що відповідно до ч. 2 ст. 23 КЗпП України, у цьому випадку не було жодних підстав для роботи позивача за строковим трудовим договором – ні характер роботи, ні умови її виконання, інтереси працівника чи інші випадки, передбачені законодавчими актами. Представник відповідача ОСОБА_3 у судовому засіданні не заперечив того, що укладення пер-

шого строкового трудового договору не відповідало інтересам позивача [12].

Судом не встановлено зацікавленості працівника в установленні трудових відносин на визначений строк, зокрема наявності у нього для цього певних сімейно-побутових обставин, а тому суд враховує те, що *строковий трудовий договір*, укладений у випадках, не передбачених КЗпП України чи іншими законодавчими актами, навіть за наявності згоди сторін, вважається безстроковим трудовим договором.

Тож суд прийшов до висновку, що за вказаних обставин має місце порушення трудових прав позивача, оскільки припинення трудового договору у зв'язку із закінченням строку можливе лише в тому випадку, коли його укладення відповідало нормам закону; вивчивши ж цю справу, суд вирішив, що укладення строкового трудового договору (переведення за строковим трудовим договором) не відповідало вимогам чинного законодавства [12].

Висновок. Отже, проаналізувавши відповідну судову практику та наукові праці можна зробити висновок, що рівність сторін строкового трудового договору забезпечується:

- укладенням письмового строкового трудового договору. Ця норма регулюється ст.24 КЗпП;
- встановленням необхідних умов строкового трудового договору. До них належать: трудова функція, місце роботи, строк договору, оплата праці, час початку та закінчення роботи. Ці умови є обов'язковими для дотримання гарантії рівності сторін;
- правом на здорові та безпечні умови праці (профілактика та протидія психологічному насильству (мобінгу) та/або дискримінації);
- забезпеченням працівників в межах свої повноважень додатковими трудовими та соціально-побутовими пільгами (інтересами);
- добровільним розірванням строкового трудового договору у разі виникнення порушення прав та інтересів працівника, або ж порушення роботодавцем умов договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : станом на 17 верес. 2018 р. Харків : Право, 2018. 76 с.
2. Мельничук Н. О. Визначення трудового договору в нових ринкових умовах. *Форум права*. 2011. № 3. С. 526–530.
3. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Х. : Видавництво «ФІНІ», 2009. 728 с.
4. Венедіктов В. С. Наукові підходи до сучасної модернізації трудового права України. *Тенденції роз-*

витку науки трудового права та права соціального забезпечення : матеріали І між нар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 – 26 квітня 2013 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, проф. Н. М. Хуторян, доц. В. І. Щербини. К. : Ніка-центр, 2013. С. 118–122.

5. Іншин М. І. Трудовий договір крізь призму сьогодення: сутність, значення, особливості. *Право України*. 2012. № 9. С. 192–196.

6. Кодекс законів про працю України : чинне законодавство станом на 09 лип. 2018 р. Харків : Право, 2018. 118 с.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992 року «Про практику розгляду судами трудових спорів» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text>

8. Профспілка працівників освіти і науки України. Все про строкові трудові договори. *Інформаційний бюлетень Одеської обласної організації*.

2020. № 32. 10 с. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/ib-32-strokovi-dohovory.pdf>

9. Трудове право України : навч. посібник для студ. юрид. спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. П. Д. Пилипенка. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 536 с.

10. Рішення Дарницького районного суду м. Києва від 12 жовтн. 2018 р. Справа № 753/7342/18. Каталог судових рішень України [Електронний ресурс]. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/77135364/>

11. Постанова Верховного Суду України від 21 лют. 2018 р. справа № 534/2144/15-ц. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/72525208>

12. Рішення Монастириського районного суду Тернопільської області. Справа № 603/891/13-ц. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/36456590>

Дрозд О. Ю. СТРОКОВИЙ ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РІВНОСТІ СТОРІН У ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

На сьогодні рівність прав та можливостей роботодавця та працівника є основоположною засадою трудового законодавства. Укладення трудових договорів через призму рівності сторін виступає однією із гарантій забезпечення права на працю. Строковий трудовий договір є формою реалізації цього передбаченого Основним Законом України права. Не зважаючи на те, що строковий трудовий договір ніяким чином не обмежує прав його учасників, на практиці все ж виникає багато непорозумінь та зловживань. Тож метою статті є аналіз строкового трудового договору як гарантії реалізації рівності сторін у трудових правовідносинах. Розглянуто визначення трудового договору, наданого у відповідних працях вітчизняних науковців. Проаналізовано поняття трудового договору, закріплене у Кодексі законів про працю України та здійснено класифікацію таких угод. Встановлено, що є строковим трудовим договором та доведено, що він може укладатися тільки в тих випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру роботи, умов її виконання або інтересів працівника. Досліджено особливості такого договору, зокрема, строк його дії, гарантовані Конституцією та законами України права працівника тощо. Окремо акцентовано увагу на укладанні строкового договору в інтересах працівника. Розглянуто відповідну судову практику з цього питання та зроблено висновок, що вона не є однорідною, а залежить від низки факторів, які впливають на винесення відповідного рішення. При цьому судді наголошують на принципі свободи трудового договору, що означає юридичну рівність сторін (працівника та роботодавця) на етапі його укладення. Результатом дослідження стало виокремлення низки критеріїв, на яких ґрунтується рівність сторін строкового трудового договору.

Ключові слова: строк; трудовий договір; трудові правовідносини; сторони; рівність; гарантії; забезпечення прав.

Drozd O. Yu. A FIXED-TERM EMPLOYMENT CONTRACT AS A GUARANTEE OF THE EQUALITY OF THE PARTIES IN LABOR RELATIONS

Today, the equality of rights and opportunities of the employer and the employee is a fundamental principle of labor legislation. Conclusion of labor contracts through the prism of equality of parties is one of the guarantees of ensuring the right to work. A fixed-term employment contract is a form of realization of this right provided for by the Basic Law of Ukraine. Despite the fact that a fixed-term employment contract does not in any way limit the rights of its participants, in practice there are many misunderstandings and abuses. Therefore, the purpose of the article is to analyze the fixed-term employment contract as a guarantee of the equality of the parties in labor relations. The definition of the employment contract given in the relevant works of domestic scientists has been considered. The concept of an employment contract enshrined in the Code of Labor Laws of Ukraine has been analyzed and the classification of such agreements has been performed. It has been established what is a fixed-term employment contract and that it can be concluded only in those cases when the employment relationship cannot be established for an indefinite period of time, taking into account the nature of the work, the conditions of its performance, or the interests of the employee. The peculiarities of such a contract, in particular, its term of validity, employee rights guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, etc., have been studied. Particular attention is paid to concluding a fixed-term contract in the interests of the employee. The relevant judicial practice on this issue has been considered and it has been concluded that it is not homogeneous, but depends on a number of factors that influence the adoption of the relevant decision. At the same time, judges emphasize the principle of freedom of employment contract, which means legal equality of the parties (employee and employer) at the stage of its conclusion. The result of the study is the identification of a number of criteria on which the equality of parties to a fixed-term employment contract is based.

Key words: term; employment contract; labor relations; parties; equality; guarantees; ensuring rights.

УДК 339.9:331.556.4 (043.5)
DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.2

МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання кількості працездатного населення у країні, його співвідношення із громадянами, які потребують соціального захисту, державної підтримки однозначно належить до тих, які називають стратегічними, становлять основу національної безпеки держави, її сталого функціонування та розвитку. Як впливає з пояснювальної записки до проекту державного бюджету на 2023 рік, станом на 01 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 млн, при цьому станом на 01 січня 1993 року українців було близько 52 мільйонів. Керуючись даними Агентства ООН у справах біженців, станом на 30 серпня 2022 року зовнішня міграція громадян України унаслідок безпекових ризиків (рахувалася за кількістю перетинів кордону з України з 24 лютого 2022 року) становила 12 млн осіб, з яких повернулося в Україну 5,3 млн осіб [1]. Отже, з урахуванням цих показників, на сьогодні в Україні проживає лише 27,8 млн громадян [2]. Точніше зазначені дані можна буде визначити лише після оприлюднення офіційного перепису населення. Проте вже наведені дані привертають увагу науковців та практиків, адже свідчать про зменшення кількості працездатного населення в Україні та необхідність вироблення консолідованої державної політики з цього приводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час дослідженням пов'язаним із міграцією займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Л.Ю.Гальчинський, Н.М.Грушинська, П.С.Єщенко, Р.О.Заблоцька, М.Н.Дудін, Т.В.Кальченко, Л.О.Кібальник, А.Ф.Констант (А.Ф. Constant), Е.Г.Кочетов, А.В.Лубський, Д.Г.Лук'яненко, Ю.В.Макогон, Т.С.Медведкін, Т.М.Мельник, В.Є.Новицький, А.О.Остап'юк, Ю.М.Пахомов, Р.В.Сіденко, З.Д.Сінг (Z.D. Singh), Я.М.Столярчук, Н.В.Стукало, І.В.Тараненко, А.С.Філіпенко, М.П.Флейчук, І.В.Хаджинов, К.Ф.Циммерманн (K.F. Zimmermann),

К.В.Шиманська, Ю.І.Чентуков, А.А.Чухно та інші. Проте, з урахуванням вищенаведеного, залишається потреба дослідження правового регулювання міграції в сучасних умовах стану соціально-трудових відносин та перспектив відновлення української економіки в післявоєнний час.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою даної публікації є аналіз актуальних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із міграційними ризиками та проблемами зайнятості в Україні. Завданням представлено дослідження є аналіз різних статистичних даних та викликів, пов'язаних із внутрішньою та зовнішньою міграцією в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах дефіциту статистичної інформації, необхідної для наукового аналізу, привертають увагу звіти національних та міжнародних інституцій, які користуються авторитетом. Нещодавно Міжнародна Організація Праці (далі – МОП) опублікувала короткий звіт «Вплив кризи в Україні на сферу праці: початкові оцінки» [2]. Відповідно до цього звіту за оцінками, запропонованими МОП, в Україні з початку російської агресії було втрачено 4,8 мільйона робочих місць, що дорівнює 30 відсоткам загального обсягу працевлаштованих осіб станом до російсько-українського воєнного конфлікту. За умови оптимістичного сценарію, у випадку припинення бойових дій, експерти передбачають можливість «швидкого» одужання економіки та повернення до актуального стану 3,4 млн. робочих місць, що, тим не менше, позначиться на скороченні зайнятості в Україні до 8,9 відсотка. У сценарії подальшої військової ескалації, негативні наслідки у сфері працевлаштування зростатимуть далі і досягнуть приблизно 43,5 відсотки робочих місць від всіх працевлаштованих осіб станом до 24 лютого 2022 року [2]. Не слід забувати, що серед інших негативних наслідків тривалого воєнного конфлікту слід назвати і позначення кризи на українській соціальній системі

захисту як з точки зору підвищення витрат, так і зменшення доходів.

Окрім того, в умовах нестабільності та прямого ризику для людського життя посилюється внутрішня та зовнішня міграції. Масштаб зовнішньої міграції дозволяють оцінити дані Управління Верховного комісара ООН (далі – УВКБ ООН). За статистикою УВКБ ООН у справах біженців, станом на червень 2022 року в 44 європейських країнах перебувало близько 4,9 млн біженців з України, з яких 3,2 млн українців отримали тимчасовий захист або подібний статус у країнах, які приймають біженців [3]. Уже станом на 19 липня 2022 року, за даними УВКБ ООН, з України виїхало 9 567 033 особи [4]. Статистика ООН свідчить, що розподіл українських біженців по всіх сусідніх країнах виглядає наступним чином: Польща – 1 млн 152 тисячі; Російська Федерація – 1 млн 116 тисяч (УВКБ ООН включає офіційно подані дані кожною країною і не має засобів перевірити повідомлення про примусові депортації, пояснили в Генеральній Асамблеї ООН); Молдова – 86 тисяч; Румунія – 82 тисячі (34 тисячі – за програмою тимчасового захисту); Словаччина – 77 тисяч; Угорщина – 24 тисячі; Білорусь – 8 тисяч [3]. Порівняння статистичних даних Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ), відповідно до яких станом до 24 лютого 2022 року за межами України знаходилось не менше 2 млн осіб [4], та даними, наведеними вище, можна зробити висновок, що з України після вторгнення російських військ у лютому цього року виїхало більше як 7, 5 млн осіб.

Невтішними є і дані щодо внутрішньої міграції. І УВКБ ООН, і МОМ демонструють цифри більше 7 млн осіб станом на початок червня 2022 року [4]. При цьому, за інформацією, наданою віце-прем'єром Іриною Верещук, *лише 4,5 млн внутрішньо переміщених людей зареєстровано, а майже 7 млн є внутрішньо переміщеними особами* [5]. Кількість населення, яке знаходиться на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ), може сягати не менше 1,5 млн осіб. За даними Міністерства оборони України у країні мобілізовано понад 1 млн осіб [4].

Підсумовуючи вищенаведене, можна констатувати, що близько 17,5 млн українців є внутрішніми чи зовнішніми переселенцями або перебувають на тимчасово окупованих територіях. Беручи до уваги той факт, що більша частина цих осіб входить до групи працездатних, міграційні втрати України є критично небезпечними,

такими, що підривають економічну стабільність та впливають на подальший розвиток країни. Згідно з даними дослідження, нещодавно проведеного на базі платформи 4refugees.info, українці починають інтегруватись у суспільства чужих країн: станом на 10 липня 2022 року з 500 громадян України 285 осіб (57%) цікавляться питаннями легального перебування в новій країні, можливістю отримання різних соціальних виплат тощо, а 215 осіб (43%) цікавляться наявністю мовних курсів, шкіл, дитячих садків і роботи [4]. Без перебільшення, питання повернення українців на територію України, їх працевлаштування стає одним із найважливіших питань національної безпеки та завданням номер один у післявоєнний час.

Отже, питання створення робочих місць у воєнний та післявоєнний час є стратегічним питанням, адже більша частина з вимушено переміщених осіб, мешканців ТОТ є працездатними громадянами, які втратили свою довоєнну роботу. Додаємо, що у післявоєнний час, ринок праці поповниться особами, які були мобілізовані для захисту національних інтересів. Кількість таких осіб, за даними Міністерства оборони України, сягає **понад 1 млн осіб** [5].

Слід врахувати, що вже станом на 08.09.2022 Міністерство економіки України прогнозує уповільнення падіння темпів ВВП в 2022 році до 33,2%, що підтверджується тенденціями, які спостерігалися у другому кварталі та серпні поточного року [6]. Незважаючи на те, що в серпні 2022 року національні макропоказники покращились у зв'язку із частковим розблокуванням одеських портів, збором врожаю зернових культур на підконтрольній Україні території, допомоги від зарубіжних партнерів, ситуація в Україні на ринку праці залишається складною.

Аналіз державного бюджету на 2023 рік свідчить про те, що у фінансовий план держави закладаються менші доходи та більші видатки, більший дефіцит, ніж у бюджеті на 2022 рік. Дефіцит бюджету буде майже таким, як доходи, – 1,279 трлн грн, різниця – близько півмільярда гривень. Дефіцит бюджету становитиме 20% від валового внутрішнього продукту (далі – ВВП). У довоєнні роки Україна намагалася не допускати, аби дефіцит перевищував 2,3% ВВП. Граничний розмір державного боргу сягне рекордних 6,406 трлн грн і навіть дещо перевищить ВВП країни – 100,1% ВВП. Мінімальна зарплата становитиме 6 700 грн на місяць або 40,46 грн на рік, прожитковий

мінімум для працевдатних осіб – 2 684 грн на місяць [7]. На питання національної безпеки та оборони у бюджеті на 2023 рік передбачено 1 трлн 141,1 млрд гривень або 17,8% ВВП [7]. Звісно, зазначені кошти підуть не лише на ремонт та закупівлю військової техніки, а й на заробітну плату військовослужбовцям, що є не лише справедливим, а й позитивно позначиться на якісних показниках доходу певної категорії працівників. Проте загалом доходи українців зменшаться, оскільки 50% бюджетних видатків планується витратити на питання національної безпеки та оборони, 35 % – на соціальні виплати і лише 15% залишається на всі інші статті видатків. Зазначена ситуація позначиться на скороченні державного апарату, видатків на освіту та охорону здоров'я. Беручи до уваги прогнозовані 30% інфляції, можна припустити, що рівень життя населення і надалі знижуватиметься, оскільки працевдатне населення або мігруватиме у великі та відносно безпечні міста з більшою пропозицією робочих місць, або виїжджатиме в пошуку кращих пропозицій праці за кордон. При цьому в період воєнного стану виїзд за кордон носить обмежений характер для чоловіків призовного віку, що також позначатиметься на ринку праці. Таким чином, через причини воєнного стану, економічно-несприятливу ситуацію перед державою постає низка викликів, які вимагають запровадження антикризової політики.

На наш погляд, одним із найактуальніших питань у повоєнні та післявоєнні часи є державна політика, спрямована на створення сприятливих умов для повернення вимушених мігрантів-переселенців до України. Це питання пов'язане із повсякденним забезпеченням людських потреб – від комунальних, безпекових до організації підприємницької діяльності, ділової активності, іноземних інвестицій.

Очевидно, що мають бути розроблені програми підтримки для осіб, які повертатимуться в Україну – від одноразової підтримки до щомісячних виплат, допомоги у працевлаштуванні, відкритті власного бізнесу тощо.

Потребуватиме уваги і питання забезпечення житлом тих осіб, які втратили житло у зв'язку із воєнними діями. При цьому сфера такої допомоги може охоплювати як підтримку у відновленні житла, так і повні/часткові компенсації власникам житла, які надають тимчасовий притулок таким особам, будівництво майданчиків для тимчасового проживання тощо. Важливо розгорнути програми оновлення та розбудови

комунального господарства, пов'язаного із водо-, електро- і газоспоживанням, особливо в частині екологічних сучасних альтернатив, що дозволять передбачити автономні системи споживання цих ресурсів населенням за рахунок їх власного вироблення. З цією метою для територіальних громад, особистих домогосподарств можуть бути запропоновані міжнародні кредитні лінії з мінімальною відсотковою ставкою. Очевидно, що подібні ініціативи потребують домовленостей із нашими міжнародними партнерами, але передусім мова йде про вироблення комплексної програми відбудови та розвитку української держави в післявоєнний час.

Слід зазначити, що в липні 2022 року Міністерство інфраструктури презентувало міжнародним партнерам та представникам бізнесу проект відновлення зруйнованої російським агресором інфраструктури України, що включає відбудову та нове будівництво 51,2 тисяч кілометрів автодоріг; будівництво понад 1,4 тисяч мостів (із урахуванням стандартів НАТО); закупівлю, ремонт і модернізацію понад 7 тисяч одиниць залізничного рухомого складу; реконструкцію/будівництво 5 нових аеропортів; модернізацію 3 портів на Дунаї [8]. Підтримуючи комплексний характер такого плану, зазначимо, що відбудова має торкнутись всієї інфраструктури, інтеграції української транспортної мережі в мережу ЄС та гармонізації правових та організаційних аспектів функціонування транспортної сфери України. Україна, зазнаючи безпрецедентних людських, матеріальних і промислово-інфраструктурних втрат, має отримати переконливу перемогу не лише воєнним шляхом, а й у сфері стратегічного повоєнного відновлення країни.

Україна небезпідставно розраховує на консолідовану міжнародну допомогу, засновану на розумінні значення внеску нашої країни в розвиток та збереження європейських демократичних цінностей, консолідації зусиль світових країн для модернізації та економічної трансформації України.

Очевидно, що політика щодо питання міграції має бути спрямована передусім на повернення українських громадян в Україну, особливо у післявоєнний час. При цьому є усвідомлення того, що цей процес не буде легким, беручи до уваги процеси асиміляції в європейське життя багатьох родин із дітьми (діти вже адаптувалися до дитячих садків, шкіл; молодь вступила до європейських університетів тощо). Мотиваційна складова повернення має вклю-

чати умови життя, високооплачувані робочі місця, доступне житло, що для повоєнної виснаженої української економіки є вкрай складним завданням.

Отже, у питанні відновлення української економіки головним постає стратегічний план, реалізація якого здебільшого залежить від наших партнерів – зарубіжних країн, інвесторів, міжнародних фондів.

Ще більш актуальним постає і питання залучення до українського ринку праці зарубіжних працівників-мігрантів (наприклад, з Білорусії, країн Азії, Китаю тощо). З цією метою доведеться враховувати можливість спрощення міграційної політики в Україні, оскільки брак робочої сили може суттєво загальмувати розвиток промисловості, сільського господарства тощо. Україні доведеться працювати не лише над зміною ксенофобського настрою, а й створювати адаптивні програми для іноземців у культурно-соціальному аспекті, паралельно розвиваючи систему міграційного контролю та якість служб, що супроводжуватимуть це питання.

Взагалі в Україні є всі можливості для розвитку цілої системи глобальної адаптації від різних соціально-міграційних ризиків. Об'єктивно, в сучасному світі окремо існують виклики, пов'язані із переселенням та міграцією. Але в Україні це питання набуває особливого значення щодо громадян України, які вийшли за кордон та збираються повернутися, для громадян, які через певні обставини проживали на тимчасово окупованій території та порушили свої соціальні зв'язки, зазнавали тиску російської пропаганди або, навіть, насильства; адаптації освітніх, культурних програм, які теж зазнавали суттєвої корекції; громадян, які були змушені в межах країни змінити основне місце проживання та почуваються розгубленими через емоційний стрес та/або втрату майна; проблеми переміщення інвалідів, людей похилого віку, соціально неадаптованих верств населення; окремої уваги потребують програми розвитку української молоді – від психологічної допомоги до навчання актуальним професіям; адаптація до нових українських реалій різних етнічних спільнот, національних меншин, етнічних груп (від угорців до кримських татар) із збереженням та розвитком національної ідентичності та культурної спадщини.

Важливим внеском у дане питання стала ініціатива Національної ради з відновлення України від наслідків війни, яка відповідно до Указу

Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 в рамках 24 робочих груп розробила план заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України та перелік пропозицій щодо пріоритетних реформ та стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди [9]. Розділі 5 даного плану присвячений питанню **«повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави»**. Поряд із цим, ініціативи, вказані у цьому пункті мають узгоджуватись із соціально-трудовою політикою держави у післявоєнний час, а такий розділ відсутній в даному документі.

Висновки. Таким чином, розробка стратегії з окреслених та багатьох інших питань здатне досягнути синергетичної композиції одночасних правових, економічних, соціальних, міграційних, культурних та інших заходів, які можуть створити іншу, нову якість соціально-правових зв'язків, інститутів та інструментів, що може вирішити проблеми глобального рівня та стати платформою для тиражування вдалого соціального експерименту.

Поряд із цим, ігнорування проблем міграції в їх комплексному вираженні здатне суттєво призупинити національний розвиток та призвести до негативних наслідків в українській економіці та політиці. Натомість, наприклад, уважне вивчення питань ринку послуг та комплексних урядових програм, унікальний український досвід, можуть слугувати підставою для розвитку як охорони здоров'я, медицини, освіти, науки, так і виробництва та сервісу. Зокрема, величезна кількість каліцтв серед військових та цивільного населення, пов'язаних із втратою кінцівок, може слугувати розвитком протезування, а у зв'язку із цим появою нових професій та спеціалізацій, спільних міжнародних програм тощо, пов'язаних із виробництвом протезів, реабілітацією людей з названими травмами, їх соціалізацією. На цей виклик має реагувати будівництво, сервіси, адже система транспорту, комунікації, магазинів, усіх основних служб має бути пристосованою до потреб людей з обмеженими можливостями. Звісно, це лише декілька прикладів комплексного вирішення проблеми, але очевидно, що від державних органів України відмагатиметься саме синергетичний системний сервісний підхід в досягненні вимог розвитку модернізованого сучасного суспільства, в якому права людини є безспірною цінністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Скільки людей проживає в Україні станом на 2022 рік – Новини України (zn.ua). URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-projekti-derzhbjudzhetu-opriljudnili-priholomshlivi-tsifri-kilkosti-naselennja-v-ukrajini.html>

2. Звіт МОП: «Вплив кризи в Україні на сферу праці: початкові оцінки». URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm

3. Скільки українців виїхало в Європу і в які країни. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/de-ukrainci-shukaiut-prytulok-vid-viiny-za-kodonom/6615534.html>

4. Стародубов О. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562/>

5. Ми прогнозуємо нову хвилю переміщень зі сходу на захід. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/18/novyna/suspilstvo/ukrayini-bude-nova-xvylya-vnutrishnoyi-mihraciyi-vereshhuk-nazvala-prychynu>

6. Темпи падіння ВВП сповільнюються – статистика Держстату і Мінекономіки. URL: <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=cd57914a-80ec-4b75-a34b-787296908da7&title=v2022-rotsitempidadinni-avvpspovilniatsiado33->

7. Вінокуров Я. 50% бюджету – на війну. За що житиме Україна у 2023 році? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/>

8. План відбудови визначає стратегічні цілі післявоєнної відбудови. URL: https://zaxid.net/mininfrastrukturi_prezentovalo_plan_vidnovlennya_infrastrukturi_ukrayini_n1545734

9. План заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України Національної ради з відновлення України від наслідків війни, затверджений згідно Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalnara-da-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni-robochi-grupi>

Запара С. І. МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснюється аналіз актуальних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із міграційними ризиками та проблемами зайнятості в Україні. З огляду на мету, в статті вказується, що в Україні є всі можливості для розвитку цілої системи глобальної адаптації від різних соціально-міграційних ризиків. На підставі аналізу статистичних даних національних та міжнародних інституцій робиться висновок, що розробка стратегії з окреслених питань здатне досягнути синергетичної композиції одночасних правових, економічних, соціальних, міграційних, культурних та інших заходів, які можуть створити іншу, нову якість соціально-правових зв'язків, інститутів та інструментів, що може вирішити проблеми глобального рівня та стати платформою для тиражування вдалого соціального експерименту.

Поряд із цим, ігнорування проблем міграції в їх комплексному вираженні здатне суттєво призупинити національний розвиток та призвести до негативних наслідків в українській економіці та політиці. Натомість, наприклад, уважне вивчення питань ринку послуг та комплексних урядових програм, унікальний український досвід, можуть слугувати підставою для розвитку як охорони здоров'я, медицини, освіти, науки, так і виробництва та сервісу. Зокрема, величезна кількість каліцтв серед військових та цивільного населення, пов'язаних із втратою кінцівок, може слугувати розвитком протезування, а у зв'язку із цим появою нових професій та спеціалізацій, спільних міжнародних програм тощо, пов'язаних із виробництвом протезів, реабілітацією людей з названими травмами, їх соціалізацією. На цей виклик має реагувати будівництво, сервіси, адже система транспорту, комунікації, магазинів, усіх основних служб має бути пристосованою до потреб людей з обмеженими можливостями. Звісно, це лише декілька прикладів комплексного вирішення проблеми, але очевидно, що від державних органів України відмагатиметься саме синергетичний системний сервісний підхід в досягненні вимог розвитку модернізованого сучасного суспільства, в якому права людини є безспірною цінністю.

Ключові слова: міграція, зайнятість, тимчасово переміщені особи, міграційні ризики.

Запара С. І. MIGRATION RISKS AND EMPLOYMENT PROBLEMS IN UKRAINE

The article analyzes current theoretical and practical problems related to migration risks and employment problems in Ukraine. The task of the presented research is the analysis of various statistical data and challenges related to internal and external migration in Ukraine. In view of the goal and task, the article indicates that Ukraine has all the possibilities for the development of a whole system of global adaptation from various socio-migratory risks. Objectively, in the modern world there are separate challenges related to resettlement and migration. But in Ukraine, this issue takes on special importance for citizens of Ukraine who went abroad and are going to return, for citizens who, due to certain circumstances, lived in the temporarily occupied territory and broke their social ties, were subjected to the pressure of Russian propaganda or, even, violence; adaptation of educational and cultural programs, which also underwent significant correction; citizens who were forced to change their main place of residence within the country and feel confused due to emotional stress and/or loss of property; problems of moving the disabled, the elderly, and socially unadapted sections of the population; programs for the development of Ukrainian youth require special attention – from psychological assistance to training in relevant professions; adaptation to new Ukrainian realities of various ethnic communities, national minorities, ethnic groups (from Hungarians to Crimean Tatars) with preservation and development of national identity and cultural heritage. An important contribution to this issue was the initiative of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War, which, in accordance with Presidential Decree No. 266/2022 of April 21, 2022, within the framework of 24 working groups, developed a plan of measures for the post-war recovery and development of Ukraine and a list of proposals for

priority reforms and strategic initiatives, projects of regulatory and legal acts, the adoption and implementation of which are necessary for the effective work and recovery of Ukraine in the war and post-war periods. Section 5 of this plan is devoted to the issue of "the return of citizens temporarily displaced, in particular abroad, and their integration into the socio-economic life of the state." Along with this, the initiatives specified in this point must be consistent with the social and labor policy of the state in the post-war period, and such a section is absent in this document.

Thus, the development of a strategy on the outlined and many other issues can achieve a synergistic composition of simultaneous legal, economic, social, migration, cultural and other measures that can create a different, new quality of socio-legal relations, institutions and tools that can solve problems of a global level and become a platform for replicating a successful social experiment.

Along with this, ignoring the problems of migration in their complex expression can significantly stop the national development and lead to negative consequences in the Ukrainian economy and politics. Instead, for example, a careful study of the issues of the service market and complex government programs, the unique Ukrainian experience, can serve as a basis for the development of both health care, medicine, education, science, as well as production and service. In particular, the huge number of mutilations among the military and the civilian population, associated with the loss of limbs, can serve as the development of prosthetics, and in connection with this, the emergence of new professions and specializations, joint international programs, etc., related to the production of prostheses, rehabilitation of people with the named injuries, their socialization. Construction and services must respond to this challenge, because the system of transport, communication, shops, and all basic services must be adapted to the needs of people with disabilities. Of course, these are only a few examples of a comprehensive solution to the problem, but it is obvious that a synergistic systemic service approach will be required from the state bodies of Ukraine in order to achieve the requirements of the development of a modernized modern society in which human rights are an indisputable value.

Key words: migration, employment, temporarily displaced persons, migration risks.

Лемеха Р. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри медичного права
Національного медичного університету
імені Данила Галицького

УДК 338.48(02)
DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.3

РОЛЬ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Постановка проблеми. У статті 49 Конституції України передбачено, що охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Правильно вибраний стандарт фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я забезпечить ефективність її функціонування, крім того розподіл відповідальності між її ключовими учасниками є важливим аспектом гарантування ефективності такої фінансової моделі [1].

Як показує аналіз зарубіжної практики з фінансування медичної галузі то в більшості розвинених країн, в своїй переважній більшості, воно здійснюється за рахунок страхових засад які надають населенню гарантовані, якісні та доступні медичні послуги. Основними методами фінансування вітчизняна сфери охорони здоров'я є кошторисно-бюджетне фінансування, метод оплати за надані послуги страхування (кошти страхових фондів). Як стверджують дослідники, кількісні та якісні показники фінансування даної сфери відносин не відповідають потребам держави та населення, що вказує на необхідність реформування та удосконалення фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я. Додатковим джерелом надходження коштів для здійснення фінансування галузі охорони здоров'я може стати запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Така думка вже висловлювалась науковцями в галузі фінансового права, Д.В. Зозуля стверджує, що вона є необхідним заходом покращення фінансування сфери охорони здоров'я [2].

Із перелічених пунктом 1 статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 1105-XIV від 23.09.1999 видів соціального страхування на

сьогодні в Україні не запроваджено тільки один – медичне страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему практичної реалізації та функціональності методів фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я у різні часи досліджували С.В. Скрипкін, М.О. Мацелик, Л.В. Пархета, О.В. Покатаєва, З.М. Лободіна та інші вітчизняні науковці. Окремі аспекти соціального страхування, у сфері права, висвітлюються у працях таких сучасних учених, як В.В. Андріїв, В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, І.О. Гуменюк, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, С.О. Сільченко, В.В. Тильчик, О.В. Тищенко та ін. Відсутність сьогодні фінансово-правового дослідження видатків на реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я в Україні, а також неузгодженість думок серед учених свідчать про актуальність теми дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних положень і формування практичних рекомендацій щодо сучасного стану та перспектив розвитку медичного страхування в системі соціального захисту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Створення законодавчих передумов для запровадження в Україні обов'язкового державного медичного страхування викликало необхідність в нормопроєктувальній роботі. Серед основних законопроектів з питання запровадження загальнообов'язкового медичного страхування, які перебували на розгляді у Верховній Раді України ще з 2013–2016 рр, але так і не були прийнятті це: проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» реєстр. № 11077; «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні» реєстр номер № 4981-1. Як видно з представлених проектів нормативних актів 1 з них містить в назві «соціальне медичне страхування» [3].

Проект Закону реєстр. № 11077 статтею 4 запроваджує структуру загальнообов'язкового

державного соціального медичного страхування, яка має базуватися на трирівневій системі:

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового медичного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення страхових виплати за рахунок коштів Фонду медичного страхування на умовах та в порядку, передбачених законодавством.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового медичного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному страховому фонді та здійснення фінансування витрат на оплату укладання договорів довічного медичного страхування і страхових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного медичного страхування, що базується на засадах добровільної участі громадян.

Перший та другий рівні системи медичного страхування становлять систему загальнообов'язкового медичного страхування. Другий та третій рівні системи страхування становлять систему накопичувального медичного страхування [4].

Прикінцеві та перехідні положення проекту Закону № 11077 передбачають, що з дня набрання чинності цим законом страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, не нараховуються і не сплачуються, а платники цих страхових внесків вважаються платниками внеску до Фонду медичного страхування. Тобто, законотворцем запропоновано визнати Фонд медичного страхування правонаступником фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України які, за нормами законопроекту, ліквідуються.

О.В. Солдатенко зазначає, що аналізований законопроект безумовно, вплине на діючу систему загальнообов'язкового державного соціального страхування та призведе до її знищення. Введення нового Фонду медичного страхування виглядає як формування додаткової бюрократичної структури, видатки на утримання якої здійснюватимуться за рахунок надходжень на обов'язкове медичне страхування. Крім того запровадження такого Фонду не відповідає нормам Основ законодавства України

про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, оскільки не передбачає внесення змін в відповідні положення до цього законодавчого акта в частині ліквідації двох існуючих фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян [3].

Розробка спеціальної державної програми яка передбачить відповідні заходи у правовій, адміністративній та фінансовій сфері, позитивно вплине на результати запровадження системи обов'язкового медичного страхування та забезпечить повноцінне фінансування даної сфери та уникне формування фонду куди просто спрямовуватимуться внески.

Джерелами фінансування загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування відповідно до статті 26 законопроекту № 4981-1 є:

- 1) страхові внески, що сплачуються страховальниками;
- 2) кошти державного та місцевих бюджетів;
- 3) кошти, що надійшли від сплати штрафів, накладених за порушення норм цього законопроекту;
- 4) благодійні та добровільні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- 5) прибуток, одержаний від розміщення тимчасово вільних коштів Фонду медичного страхування України, у тому числі резерву страхових коштів Фонду медичного страхування України на депозитному рахунку;
- 6) інші надходження, не заборонені законодавством [5].

Разом з тим експерти Головного науково-експертного управління вважають за доцільне звернути увагу на те, що при запровадженні загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування необхідно виходити з того, що у країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою навіть при страховій моделі фінансування медицини держава та органи місцевого самоврядування фінансують з бюджетів не менше половини видатків на охорону здоров'я [6].

В 2019 році на розгляд до Верховної ради було подано проект Закону України «Про фінансове забезпечення охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні» від 29.08.2019 р., реєстр. № 1178. Законопроект запроваджується багатоканальна бюджетно-страхова модель фінансового забезпечення охорони здоров'я яка включає:

- базове фінансування за рахунок асигнувань державного та місцевих бюджетів (Базова

програма медичного забезпечення – як перша складова Програми державних гарантій);

– коштів системи загальнообов'язкового медичного страхування за рахунок позабюджетних обов'язкових страхових внесків за працюючих та непрацюючих громадян (Програма загальнообов'язкового медичного страхування – як друга складова Програми державних гарантій);

– додаткового Програми боротьби з важкими, рідкісними та соціально небезпечними захворюваннями – третя складова частина Програми державних гарантій яка, гарантує фізичним особам безоплатне отримання медичних послуг та іншу фінансову підтримку при лікуванні тяжких, рідкісних та соціально небезпечних захворювань за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів;

– додаткового позабюджетного фінансування через механізми добровільного медичного страхування;

– коштів громадян на рівні додаткового попиту, а також благодійної допомоги та інших не заборонених законодавством форм фінансування.

Законопроект передбачено створення чотирьох рівнів загальнообов'язкового медичного страхування та передбачено впровадження Програми державних гарантій, яка включає в себе Базову програму медичного забезпечення, Програму загальнообов'язкового медичного страхування та Програму боротьби з важкими, рідкісними та соціально небезпечними захворюваннями [7].

Питання впровадження медичного страхування в Україні на сьогоднішній день не вирішено, в державі було запущено медичну реформу. На виконання вимог Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» від 19.08.2022 № 1928-ІХ щодо встановлення у 2022 році реалізації державних гарантій медичного обслуговування населення, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2022 році» від 29 грудня 2021 р. № 1440 затверджено Програму медичних гарантій яка включає пакети медичних послуг, що пов'язані з наданням за принципом екстериторіальності екстреної, первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (спеціалізованої), паліативної медичної допомоги, медичної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, а також реабілітацією у сфері охорони здоров'я.

Поряд з тим, законодавець не просто не виключає, але й стимулює запровадження

обов'язкового медичного страхування. Так, прикінцевими та перехідними положеннями Закону «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» передбачено, що Кабінет Міністрів України протягом трьох місяців прийняти нормативно-правові акти, необхідні для реалізації положень цього Закону, та забезпечити набрання ними чинності одночасно з введенням у дію відповідних положень цього Закону [8].

О.В. Солдатенко пропонує запровадження в Україні чотири рівні системи фінансування видатків на охорону здоров'я:

– перший рівень – солідарна система фінансування відповідних видатків за рахунок бюджетних коштів (публічних грошових фондів);

– другий рівень – солідарна система, фінансові ресурси якої формуються за рахунок коштів фонду обов'язкового медичного страхування;

– третій рівень – добровільна система, коли формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок коштів фондів добровільного медичного страхування;

– четвертий рівень – накопичувальна система – за рахунок коштів накопичувальних фондів, коли не відбувається фінансування поточних зобов'язань, як на перших трьох рівнях, а кошти інвестуються згідно з правилами, встановленими владними приписами держави [9].

Учена вказує на новий механізм формування коштів у сфері охорони здоров'я – медичні накопичувальні рахунки, що порівняно бюджетною моделлю, є більш ефективним. Фонд добровільного медичного страхування як приватний грошовий фонд, який формуються за рахунок добровільних платежів також може бути джерелом фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я. Наголошується, що бюджетна модель безумовно є результативною але за умови достатнього фінансового забезпечення. Накопичувальні рахунки стабільно забезпечуються фінансовими надходженнями за рахунок певних категорій громадян (роботодавці та працівники) які зобов'язуються державою щомісяця вносити частину своїх доходів на спеціальні індивідуальні медичні рахунки, з яких оплачуються медичні послуги (медична допомога) у випадку захворювання [10].

Система медичного страхування за характером фінансування визначається перш за все принципом її організації: державною, соціального страхування, платною. Відповідно до цього, сьогодні у світі виділяють три основні моделі системи медичного страхування:

1) державна модель – система «одного платника», за рахунок податкових надходжень до державного бюджету забезпечує належний рівень медичної допомоги всім категоріям населення (Англія, Італія, Данія, Ірландія);

2) модель «керованої конкуренції» Страхова на трьохсторонній основі: за рахунок бюджетних надходжень, внесків роботодавців і самих працівників. При цьому особи з низькими прибутками і соціально незахищені контингенти, як правило, страхові внески не сплачують (Швейцарія Бельгія, Австрія, Японія, Німеччина, Нідерланди та інші);

3) модель повністю приватної страхової медицини (США) [11, 12].

Як видно зарубіжні моделі системи охорони здоров'я мають як публічний так і приватний характер та можуть бути змішаними. За фінансове забезпечення охорони здоров'я населення у публічних системах відповідає держава, на таке фіксування перейшли переважно країни Центральної Європи. Змішана система, коли відповідальність за її функціонування а також формування загальної політики та забезпечення деяких видів медичної допомоги належать до функцій органів влади притаманна деяким країнам Європи. Приватні системи де держава лише відповідає за узгодження окремих проблемних питань, формуванням та реалізацією загальної політики у Європі відсутні на відміну від США.

Деякі дослідники, вказуючи на підвищення додаткових витрат на обслуговування та податкового тиску виступають проти запровадження обов'язкового медичного страхування та вважають його не найбільш оптимальним механізмом залучення й перерозподілу додаткових грошових коштів у сферу охорони здоров'я [13]. Одним з негативних моментів реалізації обов'язкового медичного страхування в Україні, може стати зростання неофіційної зайнятості а як наслідок зростання тіньового сектора економіки. Основний удар від ведення в дію процесу стухання, візьмуть на себе новостворені місцеві громади, бюджети яких в основному формуються за рахунок сплати єдиного податку та податку на доходи фізичних осіб [14].

Зважаючи на гарантії Конституції України де зазначено, що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування та надання у державних і комунальних закладах охорони здоров'я безоплатної медичної допомоги, запровадження внесків працівників до системи медичного страхування на умовах безоплатності, стає проблематич-

ним. Це може пояснити відсутність у більшості законопроектів впровадження загальнообов'язкового медичного страхування заснованих на грошових внесках працівників. А.В. Крижевський відмічає, що така пропозиція суперечить нормам Конституції України в наслідок чого, Конституційний Суд України може визначити таку законодавчу ініціативу неконституційною та вимагає внесення зміни до Основного закону країни. Крім того, потребує нормативного закріплення вичерпний перелік гарантований перелік медичних послуг, що забезпечать відповідний рівень надання медичної допомоги який включає медичні послуги, що забезпечують збереження життєвих функцій людини з повним забезпеченням та фінансуванням з бюджету держави [14].

Ще одним з нагальних проблемних питань на який зазначає Г.М Пазєєва є відсутність механізму гарантування страхових виплат за договорами довгострокового страхування життя, що також впливає на популяризацію такого виду страхування у населення. Існуючий порядок виходу з ринку страхування є недосконалим, що призводить до не виконання зобов'язань за договорами страхування недобросовісними страховиками, тим самим не гарантує реалізацію прав населення як споживачів страхових послуг [15].

Важливим та необхідним кроком який сприятиме повноцінному фінансовому забезпеченню медичної сфери є впровадження моделі загальнообов'язкового медичного страхування з урахуванням соціально-економічних особливостей розвитку України. Така модель повинна формуватися на основі: публічних грошових фондів, системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, добровільного медичного страхування та накопичувальній системі. Прогалини в законодавчому регулюванні окремих важливих питань впровадження системи загальнообов'язкового медичного страхування є основним негативним чинником який впливає на рівень збільшення фінансових надходжень у галузь охорони здоров'я.

Запровадження в Україні позитивної практики зарубіжних країн з використання накопичувальних рахунків з метою фінансування досліджуваної сфери, вимагає опрацювання механізму правового регулювання ефективного залучення та використання таких грошових коштів на довгостроковий періоді. За таких умов, важливого значення набуває подальше вдосконалення законодавчого поля та досягнення результативності економічної системи медичного страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Філіпова Н. В. Управління фінансовим забезпеченням розвитку охорони здоров'я. *Вісник Хмельницького національного університету* 2021. № 1. С. 302–307.
2. Зозуля Д. В. Методи фінансування видатків на охорону здоров'я: переваги та перспективи реформування. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 144–150.
3. Солдатенко О. В. Законодавчі ініціативи запровадження в Україні загальнообов'язкового медичного страхування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 163–170.
4. Про загальнообов'язкове державне медичне страхування : проект Закону України від 13.08.2012 р., реєстр № 11077. URL : <https://www.apteka.ua/article/156076> (дата звернення: 18.09.2022).
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування : проект Закону України від 18.07.2016р.реєстр.№4981-1.URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59811 (дата звернення: 18.09.2022).
6. Висновок Головного науково-експертного управління. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59811 (дата звернення: 18.09.2022).
7. Про фінансове забезпечення охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні : проект Закону України від 29.08.2019 р., реєстр. № 1178. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/OI00215A> (дата звернення: 10.09.2022).
8. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення Закон України від 16.09.2022 р. № 2168-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 4. Ст. 9.
9. Солдатенко О. В. Правове регулювання видатків на реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я в Україні та країнах центральної Європи : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 47 с.
10. Солдатенко О. В. Правове регулювання видатків на реалізацію конституційного права громадян на охорону здоров'я в Україні та країнах центральної Європи : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 101 с.
11. Бойко О. О., Хижинська Г. Є. Апробація зарубіжного досвіду активізації медичного страхування в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. № 27. С. 93–97.
12. Замкова Н., Гнидюк І. Квестія запровадження медичного страхування в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 23–28.
13. Дорошенко О., Кризина Н. Фінансово-економічні наслідки впровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2016. № 1. С. 72–78.
14. Крижевський А. В. Організаційно-правовий механізм впровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 18–25.
15. Пазєєва Г. М. Сучасний стан розвитку медичного страхування в Україні та його місце в системі соціального захисту. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. № 4. С. 36–46.

Лемеха Р. І. РОЛЬ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Поступовий розвиток будь-якої країни світу та підвищення її конкурентоспроможності – це людський капітал. Вирішальне значення в подальшій розбудові нашої країни залежить фінансового забезпечення системи охорони здоров'я та правильності її організації, що на сьогодні є одним з гострих та невирішених питань. З аналізу зарубіжного досвіду розвинених країн важливою основою для фінансування медичної галузі в переважній більшості є страхування, завдяки якому здійснюється постійна гарантія безперешкодного доступу населення до якісних медичних послуг. Перехід України до страхової моделі фінансування медичних послуг відбувається з перешкодами, однак ряд учених наголошують на можливостях запровадження медичного страхування, зважаючи на велику кількість потенційних споживачів таких послуг. Значимо, що з аналізу представлених до розгляду законопроектів подальше здійснення медичної реформи не охоплює всі проблемні питання які стосуються залучення коштів для фінансувати системи охорони здоров'я за страховим принципом.

Автором досліджено теоретичні основи введення загальнообов'язкового медичного страхування та наводяться твердження щодо зміцнення його необхідності в вітчизняній системі охорони здоров'я. Доводиться думка щодо необхідності страхової захищеності населення через медичне страхування як способу знизити загрозу загибелі або нанесення шкоди здоров'ю. Ученим обґрунтовується запровадження медичного страхування як одне з основних потоків грошових коштів національних систем охорони здоров'я.

Страхова медична послуга представлена як визначальна в розвитку медичного страхування та її тісний зв'язок з фінансовим забезпеченням охорони здоров'я в Україні. Автором представлений механізм забезпечення медичного страхування через формування системи страхових фондів, призначених для фінансування медичної допомоги.

Забезпечення відповідних умов, зважаючи соціальну направленість, розвитку медичного страхування в Україні, потребує подальшого поглиблених теоретичних досліджень та науково-практичних рекомендацій можуть забезпечити реалізацію перспектив впровадження загальнообов'язкового медичного страхування з метою вирішення актуальних проблем фінансової забезпеченості вітчизняної галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: медичне страхування, фінансування, загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування, законопроект.

Lemekha R. I. THE ROLE OF MEDICAL INSURANCE IN THE FINANCIAL SECURITY OF THE HEALTH SYSTEM DEVELOPMENT

The gradual development of any country in the world and increasing its competitiveness is human capital. The decisive importance in the further development of our country depends on the financial support of the health care system and the correctness of its organization, which is currently one of the acute and unresolved issues. Based

on the analysis of the foreign experience of developed countries, the most important basis for financing the medical industry is insurance, thanks to which there is a permanent guarantee of unhindered access of the population to quality medical services. Ukraine's transition to the insurance model of financing medical services is taking place with obstacles, however, a number of scientists emphasize the possibilities of introducing medical insurance, given the large number of potential consumers of such services. It should be noted that from the analysis of the draft laws submitted for consideration, the further implementation of the medical reform does not cover all problematic issues related to attracting funds to finance health care systems on the basis of the insurance principle.

The author researches the theoretical foundations of the introduction of mandatory health insurance and makes statements about strengthening its necessity in the domestic health care system. The opinion on the need for insurance protection of the population through health insurance as a way to reduce the threat of death or harm to health is proved. Scientists justify the introduction of health insurance as one of the main cash flows of national health care systems.

The insurance medical service is presented as a determining factor in the development of medical insurance and its close connection with the financial provision of health care in Ukraine. The author presents the mechanism of providing medical insurance through the formation of a system of insurance funds intended for financing medical care.

Ensuring the appropriate conditions, taking into account the social orientation of the development of medical insurance in Ukraine, requires further in-depth theoretical research, and scientific and practical recommendations can ensure the implementation of the prospects for the introduction of mandatory medical insurance in order to solve the current problems of financial security of the domestic health care industry.

Key words: health insurance, financing, mandatory state social health insurance, draft law.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Волкова Ю. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

УДК 343.533

DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.4

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НЬОГО
НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

Постановка проблеми. У стародавніх документах Дигестах Юстиніана закріплені положення: *in poenalibus causis benignius interpretandum est; in dubiis – mitium* – «в кримінальних справах закон тлумачиться поблажливо для підсудного; у сумнівних випадках – тим більше»; *interpretatione legum poena mollindae sunt quam asperandae* – «тлумачення закону про покарання має бути швидше м'яким, ніж суворим». Складовою змістової сторони кримінально-правової політики щодо охорони власності є процеси пеналізації та депеналізації.

Однією з основних умов ефективності пенологічної політики є оптимізація як визначення, так і застосування санкцій кримінального закону на основі сучасних принципів покарання. На етапі сучасного розвитку суспільства, проблема призначення покарання за злочини проти власності як в теорії кримінального права, так і у практиці застосування кримінального закону, набуває особливої актуальності, у зв'язку з необхідністю захисту прав і свобод людини та громадянина.

Не можна не погодитися з М.І. Ковальовим, який цілком доречно свого часу зауважував: «відкрийте будь-яку книгу, присвячену злочинам. У ній ви можете знайти відповідь на найкаверзніше питання щодо кваліфікації окремих випадків злочинної поведінки, але ви, напевно, не знайдете аргументованої консультації з приводу призначення покарання за них» [1].

Саме тому проведення аналізу теоретичних підходів до призначення покарання за злочини проти власності обумовлено необхідністю кримінально-правової політики сучасної держави, побудованої на ліберальних принципах, і створення на них системи всебічного кримінально-правового захисту власності, в якій важливе місце займає пенологічна політика, яка засно-

вана на принципах справедливості призначення покарання. Від ефективності відбування покарання залежить реалізація принципу гуманізації виконання вироку, застосування умовно-дострокового звільнення, зниження рівня рецидивності тощо, у тому числі майнової злочинності.

Виклад основного матеріалу. Сучасне реформування системи виконання покарань повинно будуватися на новітніх досягненнях світової теорії та практики, в чому значне місце займають наукові дослідження, які сприяють втіленню світових стандартів до регіональних (вітчизняних) особливостей не тільки в частині призначення покарання, але й щодо оптимізації пенологічних процесів в цілому.

Покарання (у тому числі за злочини проти власності) має дуалістичний характер, оскільки, з одного боку, воно передбачає кару та відплату за вчинений злочин, а з іншого – виправлення засудженого і соціальне відновлення його особистості, воно цілком справедливо розглядається як один з важливих засобів боротьби зі злочинністю, передусім, в аспекті забезпечення його невідворотності, захисту прав, свобод та інтересів людини [2].

У зв'язку з цим, останнім часом усе більше вчених вказують на необхідність сформування критеріїв призначення покарання.

Разом з тим, вченими підкреслюється, що ефективність кримінально-правового впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів проти власності, зумовлюється багатьма факторами, у тому числі й оптимальними межами санкцій розділу VI кримінального закону, їх обґрунтованістю. Саме від чітко сформульованої конструкції кримінально-правової санкції залежить обсяг суддівського розсуду при призначенні покарання.

У зв'язку з цим, думки науковців щодо необхідності звуження чи розширення суддівського розсуду поділилися: одні автори виступають за розширення повноважень суддів при виборі міри покарання, інші вчені – проти [3]. Саме відсутність єдності підходів науковців щодо зазначеної проблематики, залишило актуальним для вітчизняного кримінального законодавства питання визначення мінімальних і максимальних меж санкцій.

Зокрема, у спеціальній літературі неодноразово робилися спроби довести нагальну потребу звуження мінімальних і максимальних меж покарання у виді позбавлення волі [4], проте, остаточного вирішення цього питання наука кримінального права не знає й на сучасному етапі.

Техніко-юридична побудова санкцій розділу VI Особливої частини КК України прямо ув'язується з категоризацією злочинів залежно від ступеня тяжкості. Як відомо чинне кримінальне законодавство злочини поділяє на чотири види (ст. 12 КК України): 1) злочини невеликої тяжкості є злочин, за який можна призначити не більше 2 років позбавлення волі або більш м'яке покарання, крім покарання, за яке передбачається штраф у розмірі понад три тисячі н.м.д.г.; 2) злочином середньої тяжкості є злочин, за який максимальний термін покарання – не більше 5 років позбавлення волі або не більше десяти тисяч н.м.д.г. штрафу; 3) тяжким є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 10 років, а також у штраф у розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч н.м.д.г.; 4) особливо тяжким є злочин, за який максимальне покарання – позбавлення волі на строк понад 10 років, або довічне позбавлення волі, або штраф у розмірі понад двадцять п'ять тисяч н.м.д.г.

Проте, у спеціальній літературі наявні різні думки з цього питання. У зв'язку з цим, доцільно вказати, що під час законотворчої діяльності необхідно враховувати положення закону, де величина санкції має відображати дійсний характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, особливо значення це набуває під час формування санкцій норм, спрямованих на невід'ємні права будь-якого громадянина щодо власності.

Найбільший науковий інтерес, у цьому аспекті, представляє правотворчість та практичний досвід інших країн. Так, практика застосування зарубіжного законодавства вказує (до таких країн доцільно віднести США, Францію,

Італію, Іспанію, Бразилію тощо), що для окремих країн історично характерними є достатньо детальна диференціація кримінальної відповідальності і покарання за злочини проти власності у кримінальному законі та чіткі приписи для судді у сфері індивідуалізації покарання [5, с. 75]. Проведений аналіз кримінального законодавства США дозволяє дійти висновку, що американська кримінально-правова доктрина закріплює підхід, згідно з яким, положення законодавства заздалегідь передбачають вид та розмір покарання, які відповідають тяжкості вчиненого злочину та характеристикі особи винного. Зокрема, федеральна система призначення покарання в США побудована на засадах жорсткої формалізації кримінально-правових санкцій. У зв'язку з цим, доцільно вказати, що механізм призначення федеральних покарань має унікальну практику, тому що обов'язково враховує керівництво спеціального органу – Комісії США з призначення покарань.

Останні сприяють уніфікації судової діяльності, долають імовірні зловживання з боку суддівського корпусу та впливають на те, щоб покарання призначалось у більш-менш єдиних межах, без широких амплітуд коливання щодо видів і розмірів [6]. Таким чином, у законодавстві США при призначенні покарання ступінь тяжкості діяння визначається на основі вихідного рівня злочину, установленого з урахуванням специфічних характеристик (обтяжуючих або пом'якшуючих обставин) і коректувань, які застосовуються в конкретному випадку.

Місце перетину графі з указівкою остаточно розрахованого ступеня тяжкості злочину і графі з категорією судимості у шкалі визначає строк покарання. Таким чином, кримінально-правові норми США в частині призначення покарання є єдиними у своєму роді, а їх система побудована, власне, на математичному підході.

Аналіз законодавства окремих європейських країн вказує, що, наприклад, в іспанському кримінальному законодавстві застосовується менш формалізована система призначення покарання, яка передбачає багатоступеневу градуйовану систему покарань із ранжируванням санкцій покарань (модель застосування типових санкцій) і чіткі, навіть якоюсь мірою формалізовані, правила їх призначення. Проте, французьке кримінальне законодавство передбачає ще більш формалізовану систему призначення покарання.

Наявність однієї обставини, що обтяжує покарання, згідно з КК Франції, тягне за собою

збільшення строку покарання на одну третину порівняно з тим покаранням, яке повинно бути призначене за вчинення такого ж злочину без обтяжуючої обставини. У цілому кримінальне законодавство Іспанії, Франції та ФРН, демонструють високий рівень законодавчої техніки у формуванні основних інститутів кримінального права.

Проведений аналіз практики законодавств зарубіжних країн дає підстави стверджувати, що ступінь формалізації призначення покарання можливий шляхом «арифметичних» правил про градуйоване підвищення або зниження розмірів покарання залежно від обставин справи. Зокрема, чітко конкретизовані правила можливі завдяки закріпленню шкали типових санкцій.

На підставі проведеного аналізу, доцільно вказати, що для нас більш прийнятним для запровадження у вітчизняну систему є підхід, який закріплює багатоступеневу систему типових санкцій шляхом градуювання видів покарання за злочини проти власності на ступені.

Саме такий підхід можна побачити на прикладі законодавства зарубіжних країн (Франція, Іспанія, Італія, ФРН тощо). Доцільність впровадження такого підходу обумовлена наступними, як нам вбачається позитивними моментами, а саме: це дасть можливість обмежити суддівський розсуд із збереженням достатньої можливості індивідуалізації покарання та провести чітку диференціацію кримінальної відповідальності за злочини проти власності тощо.

Враховуючи досить широкий діапазон санкцій, закріплених у нормах розділу VI КК України, видається, що у цьому питанні можна солідаризуватися з думкою Л.Л. Круглікова, який вважає, що «відправна точка покарання» не може розташовуватися а ні в мінімумі санкції, тому що у такому випадку будь-яке пом'якшення покарання з урахуванням пом'якшуючої обставини зумовлює призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а ні в максимумі санкції – оскільки у цьому випадку обтяжувати покарання за наявності лише обтяжуючих обставин було би неможливо; цілком правильним є висновок, що «відправна точка покарання» розташована між полярними точками санкції, і їй відповідає «середнє» покарання [7, с. 149].

У зв'язку з цим, доцільно підтримати підхід М.С. Таганцева, який свого часу також вказував, що при відносно визначеній санкції нормальним покаранням завжди є «середня міра» покарання [8].

Для проведення поглибленого дослідження видів покарання за злочини проти власності, доцільно почати з проведення порівняльного аналізу санкцій за злочини проти власності за КК 1960 р. та чинного кримінального закону. У зв'язку з цим, доречно звернути увагу, що розмір санкцій за КК 1960 р. залежав не від суспільної небезпеки, а від форми власності, де під посиленою кримінально-правовою охороною перебувала державна та колективна власність.

Відповідно, право державної чи колективної власності охоронялося більш суворими санкціями. Наприклад, крадіжка державного або колективного майна каралась позбавленням волі на строк до 3 років або виправними роботами на строк до 1 року (ч. 1 ст. 81), тоді як крадіжка індивідуального майна – позбавленням волі на строк до 2 років або виправними роботами на строк до 1 року (ч. 1 ст. 140). Крадіжка при обтяжуючих обставинах становить більшу суспільну небезпеку, порівняно з основним видом цього злочину [9, с. 39]. У зв'язку з цим кваліфікована крадіжка (ч. 2 ст. 81) каралась позбавленням волі на строк до 6 років (до 5 років – ч. 2 ст. 140) з конфіскацією майна або без конфіскації тощо.

Лібералізація кримінального законодавства призвела до єдиного підходу щодо охорони власності, яка не залежить від форми власності, та до закріплення більш м'яких санкцій щодо злочинних посягань на власність у чинному КК України, що можна побачити провівши порівняльний аналіз відповідних санкцій за КК 2001 р. та КК 1960 р. Так, у кримінальному законі 1960 р. за крадіжку державного та колективного майна призначалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від ста до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати.

Чинний кримінальний закон передбачає відповідальність за таємне викрадення чужого майна у вигляді штрафу у розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Відкрите викрадення чужого майна (грабіж) за чинним КК України карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин,

або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до чотирьох років.

За КК 1960 р. грабіж карався позбавленням волі на строк до чотирьох років або виправними роботами на строк від одного року до двох років. Розбій за КК України карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років, а за кримінальним законом 1960 р. – позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна або без конфіскації.

Вимагання за КК 1960 р. каралося позбавленням волі на строк до п'яти років з конфіскацією майна чи без такої або виправними роботами на строк від одного до двох років з конфіскацією майна чи без такої, за чинним кримінальним законом караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Шахрайство за чинним КК України карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

За КК 1960 р. – позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від ста до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати. Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем за чинним КК України карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

У свою чергу за КК 1960 р. – позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років, або штрафом у розмірі від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з позбавленням права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. На підставі проведеного аналізу, необхідно відзначити застосування переважно гуманістичного підходу при побудові кримінально-правових санкцій у КК 2001 р.

Пом'якшення відповідальності за злочини проти власності стало можливим в умовах ліберального підходу, проте, використання новел КК щодо санкцій ефективності своєї не виявило (злочини проти власності у структурі кримінальних справ, які були розглянуті судами з ухваленням вироку, найбільшу частку, за період

2013–2015 рр., як і за попередні періоди, становили справи про вчинення злочинів проти власності – 51,2%), оскільки, на сучасному етапі, не усунуті передусім соціальні причини корисливої злочинності (зокрема, найбільшу як кількість, так і частку в структурі засуджених за всі види злочинів традиційно становлять особи, засуджені за вчинення злочинів проти власності – 56%).

Практика призначення покарання за злочини проти власності, у зв'язку з поширеністю вчинення цих злочинів, є одним із індикаторів соціальної обумовленості, логічної узгодженості та соціальної справедливості будь-яких санкцій, тому наведене дозволяє розширити коло аргументів з приводу внесення певних змін у норми розділу VI КК України, критично оцінити ті чи інші рішення законодавця і віднайти способи для підвищення ефективності притягнення до кримінальної відповідальності за їх вчинення.

На сучасному етапі глобалізації світового економічного і фінансового простору, все більш відчутним стає вплив зовнішнього економічного середовища на економіку нашої держави, що сприяє її стагнації, яка пов'язана із існуванням таких негативних соціальних явищ, які проявляються, зокрема, у фактичному знищенні середнього класу, що призводить до соціальної нерівності громадян, значного розшарування населення за рівнем доходів, різкого погіршення культурного і духовного стану людей, обмеження доступу значної частини населення до соціальних благ.

За останні роки значно погіршився захист соціальних і економічних прав та гарантій громадян. Порушення принципів справедливості в процесі проведення приватизації та неповернення колишніх заощаджень населення тощо, що призвело до утворення вузького прошарку кримінально-компрадорської буржуазії одночасно з масовим зубожінням основної частини населення, яке не може усвідомлювати себе самодостатніми.

Підтвердження наведеного можна знайти у результатах багатьох соціологічних досліджень, які вказують, що понад двом третинам населення України не вистачає стабільності в суспільстві і соціальних гарантій, які забезпечують відчуття впевненості в завтрашньому дні, 47,5% жителів України відносять себе до категорії бідних. За останні роки в Україні поступово сформувалася так звана «культура нерівності», яка характеризується низьким рівнем соціальної єдності суспільства, високою недовірою до владних структур та підвищеними показниками агресивності.

Зокрема, своїм становищем у суспільстві не задоволені майже 67% населення, що не сприяє соціальному ладу у суспільстві, призводить кримінальної напруженості, що є показником і наслідком кризових явищ соціально-економічного характеру.

В умовах, що склалися, основним завданням держави є створення системи економіко-правових заходів щодо недопущення розвитку загроз національній безпеці соціально-економічного характеру з боку злочинності майнового характеру. Така злочинність в нашому суспільстві особливо активно породжується поляризацією доходів, невлаштованістю деяких верств населення, інфляцією і економічною нестабільністю, безробіттям тощо.

Що характерно, чим далі відстають один від одного полюса бідності і багатства, тим вище соціальна напруженість і стихійне прагнення бідних до найбільш простих протиправних способів отримання матеріальних благ. Ці фактори викликають, зокрема, не тільки дрібні і середні розкрадання чужого майна, грошей чи інших цінностей, а також, жорстоку боротьбу між можновладцями за перерозподіл майна з метою його привласнення будь-яким способом задля отримання надприбутку.

Зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України» чітко окреслив основні загрози в соціальній сфері, які викликані чинниками економічного характеру: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх реалізації визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення, як наслідок – небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії та алкоголізму; загострення демографічної кризи, посилення тенденції старіння нації; кризи системи освіти, що проявляється, зокрема, у зниженні можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації населення; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва; неконтрольовані міграційні процеси, вплив із країни кваліфікованої робочої сили; зменшення чисельності населення та його природного зростання.

Аналіз цих положень свідчить, що такі загрози є досить актуальними з точки зору їх

впливу на стан майнової злочинності. Свого часу Ф. Енгельс писав: «Злидні ставлять робочого перед вибором: повільно вмирати з голоду, відразу покінчити з собою або брати те, що йому потрібно, де тільки можливо, тобто, простіше кажучи, красти. І тут ми не повинні дивуватися, якщо більшість обирає крадіжку ніж голодну смерть або самогубство».

Аналіз злочинів проти власності у загальній структурі злочинності, на сучасному етапі розвитку українського суспільства свідчить, що вони займають найбільшу частку в Україні та за умови зміни соціально-політичної обстановки становить в середньому близько 52%, що має вплив на стан національної безпеки нашої держави у цілому.

Особливої актуальності за таких умов набуває питання щодо необхідності диференційованого підходу у питаннях притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти власності, а саме, при розробці умов звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності потрібно враховувати характерні риси особи, яка вчинила такий злочин, особливо його соціальний стан.

Проведений аналіз спеціальної літератури дає підстави вказати, що умовами звільнення від кримінальної відповідальності доцільно визнавати сукупність, передбачених правовою підставою вимог, що пред'являються для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин проти власності. Так, відповідно до п. 2 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року № 12 такими умовами є вчинення нею умисного злочину, незалежно від того, закінчено його чи ні, вчинений він одноособово чи у співучасті, а підставою такого звільнення може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дійове каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності).

На підставі наведеного, доцільно дійти висновку, що звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності – це делегування державою в особі суду свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється при наявності підстав, передбачених КК України, від державного осуду особи, що вчи-

нила злочин проти власності, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення злочину проти власності.

Зокрема, на підставі проведеного аналізу кримінального закону, доцільно вказати, що відповідно до статей 45 та 46 КК України передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості, крім корупційних злочинів (згідно до примітки до ст 45 КК України серед інших, корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені ст. 189 та ст. 191 КК України, у тому числі, як закінчених, так і незакінчених, а так само вчинення цих злочинів індивідуально чи у співучасті).

Взагалі, в Особливій частині КК України міститься біля 20 заохочувальних приписів, відповідно до яких особа підлягає обов'язковому звільненню від кримінальної відповідальності за умови виконання нею певних позитивних дій після вчинення злочину (спеціальний припис), які можуть виявлятися, наприклад, у добровільному повідомленні правоохоронного органу про вчинене, в активному сприянні розкриттю злочину, добровільній видачі предметів злочинної діяльності тощо. З нашої точки зору, значним недоліком є відсутність КК України заохочувальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили незначний злочин проти власності або злочин середньої тяжкості, що сприяло б диференційованому підходу щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти власності з урахуванням та в залежності від суспільної небезпечності діяння та характерних рис винної особи.

Наявні норми кримінального закону не здатні відобразити ситуацію, яка складається у становленні принципу справедливості щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочини проти власності.

Саме запровадження заохочувальних приписів у примітці до ст. 185 КК України, на нашу думку, передбачало б імперативне звільнення осіб від кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів, тому, для подальшого підвищення профілактичного впливу на ненавільницьку корисливу злочинність, пропонується доповнити КК України заохочувальним приписом про звільнення від кримінальної відповідальності за заволодіння чужим майном особи, яка вперше вчинила злочин, передбачений частинами першими ст. 185, 186, 188-1, 190, 192, 193, 196, 197, 197-1, 198 КК України,

та добровільно заявила про це правоохоронним органам, сповна відшкодувала завдані збитки, повністю усунула заподіяну шкоду.

Слід підкреслити, що збитки мають бути відшкодовані у 10-ти кратному розмірі, що, на наш погляд, буде сприяти профілактиці вчинення винною особою злочинів проти власності у майбутньому та щодо населення в цілому. Хоча, звісно, розрахунок розміру потребує більш глибокого дослідження, яке доцільно проводити на основі правозастосовної практики.

На підставі наведеного, доцільно доповнити ст. 184-1 КК України окремим пунктом подавши його в такій редакції: «Звільняється від притягнення до кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені частинами першими ст. 185, 186, 188-1, 190, 192, 193, 196, 197, 197-1, 198 КК України, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повністю визнала себе винною, щиро покалася у вчиненому, повністю усунула заподіяну шкоду, відшкодувала завдані збитки у X-кратному розмірі». Реалізація наведених пропозицій, на наш погляд, дасть змогу забезпечити дієвість заходів щодо протидії злочинам проти власності, знизити рівень злочинності та латентності цих злочинів.

Варто підкреслити, що поняття кримінальної відповідальності значно ширше, ніж поняття відбування покарання, оскільки перше включає у себе поняття державного примусу, який не обмежується лише застосуванням покарання. Так, і звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від звільнення від відбування покарання за обсягом. У випадку, коли особу звільняють від кримінальної відповідальності, вона фактично звільняється від правових наслідків вчиненого злочину. У разі. Коли особу звільняють від відбування покарання, то вона не буде лише відбувати покарання, а й зазнає інших елементів примусу.

Як зазначалося, історично покарання пройшло багатівіковий шлях, проте поняття звільнення від покарання має більш скромну історію. Прикладом наведеного можна зазначити випадки, коли призначалося покарання у виді побиття палками, то ніхто не акцентував на звільненні від відбування такого покарання, його неможливо навіть було уявити.

Такі покарання як нанесення членушкоджень не мали стадії звільнення, оскільки їх дія продовжувалася все життя для особи, отже інститут звільнення виник на етапі пом'якшення звичаїв та гуманізму, а сам термін

фактично пов'язаний з поняттям «відновлення» справедливості, що доцільно назвати своєрідною філософією покарання. Отже, звільнення – це логічне завершення процесу виконання відбування покарання, основною ознакою якого є те, що держава, застосовуючи до особи, що вчинила злочин, заходи примусу, кримінальної репресії, разом з тим має гарантувати особі звільнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковалев М. И. Советское уголовное право: Советский уголовный закон : курс лекций. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. С. 86–87.
2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; Класич. прив. ун-т. Запоріжжя, 2011. С. 5.
3. Ласточкина Р. М. О критериях индивидуализации наказания как гарантии интересов личности

и правосудия. *Проблемы охраны прав граждан в сфере борьбы с преступностью*. Иваново, 1980. С. 123.

4. Туляков В. А. Назначение наказания. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_13.pdf

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ ; Харків : Юрінком Інтер – Право, 2002. 416 с.

6. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 272–273.

7. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в уголовном праве (вопросы теории). Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. 164 с.

8. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Часть общая : лекции. М. : Наука, 1994. 393 с. С. 388.

9. Михайленко П. П. Преступления против личной собственности граждан : учеб. пособие. Киев : Высшая шк. МВД УССР, 1962. 88 с.

Волкова Ю. А. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НЬОГО НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано сучасний стан наукової розробленості проблеми призначення та звільнення від покарання. Зазначено, що кримінальна відповідальність є інститутом кримінального права, який динамічно розвивається. Сьогодні питання її змісту, форм та кваліфікуючих ознак викликають жваві та плідні дискусії серед науковців. Зроблено висновок, що поняття кримінальної відповідальності значно ширше, ніж поняття відбування покарання, оскільки перше включає у себе поняття державного примусу, який не обмежується лише застосуванням покарання. Так, і звільнення від кримінальної відповідальності відрізняється від звільнення від відбування покарання за обсягом. У випадку, коли особу звільняють від кримінальної відповідальності, вона фактично звільняється від правових наслідків вчиненого злочину. У разі. Коли особу звільняють від відбування покарання, то вона не буде лише відбувати покарання, а й зазнає інших елементів примусу.

Як зазначалося, історично покарання пройшло багатоступіньовий шлях, проте поняття звільнення від покарання має більш скромну історію. Прикладом наведеного можна зазначити випадки, коли призначалося покарання у виді побиття палками, то ніхто не акцентував на звільненні від відбування такого покарання, його неможливо навіть було уявити.

Такі покарання як нанесення членушкоджень не мали стадії звільнення, оскільки їх дія продовжувалася все життя для особи, отже інститут звільнення виник на етапі пом'якшення звичаїв та гуманізму, а сам термін фактично пов'язаний з поняттям «відновлення» справедливості, що доцільно назвати своєрідною філософією покарання. Отже, звільнення – це логічне завершення процесу виконання відбування покарання, основною ознакою якого є те, що держава, застосовуючи до особи, що вчинила злочин, заходи примусу, кримінальної репресії, разом з тим має гарантувати особі звільнення.

Ключові слова: покарання, звільнення, кримінально-правова відповідальність; злочин.

Volkova Yu. A. PUNISHMENT IMPOSITION AND RELIEF AS EXEMPLIFIED IN INDIVIDUAL TYPES OF CRIMES

The article analyzes the current state of scientific development of the problem of assigning and exempting from punishment. It is noted that criminal liability is a dynamically developing institution of criminal law. Today, the questions of its content, forms and qualifying features cause lively and fruitful discussions among scientists. It was concluded that the concept of criminal responsibility is much broader than the concept of serving a sentence, since the former includes the concept of state coercion, which is not limited to the application of punishment. Yes, and exemption from criminal liability differs from exemption from serving a sentence in scope. In the event that a person is released from criminal liability, he is actually released from the legal consequences of the crime committed. If. When a person is released from serving a sentence, he will not only serve the sentence, but also undergo other elements of coercion.

As noted, historically, punishment has gone through centuries, but the concept of exemption from punishment has a more modest history. As an example of the above, we can mention the cases when the punishment in the form of beating with sticks was prescribed, then no one emphasized the exemption from serving such a punishment, it was impossible to even imagine it.

Punishments such as mutilation did not have a release stage, since their effect continued throughout the person's life, so the institution of release arose at the stage of softening of customs and humanism, and the term itself is

actually related to the concept of "restoration" of justice, which should be called a peculiar philosophy of punishment. Therefore, release is the logical conclusion of the process of serving a sentence, the main feature of which is that the state, applying measures of coercion and criminal repression to a person who has committed a crime, must at the same time guarantee the person's release.

Key words: punishment, release, criminal liability; crime.

Ковальова О. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
та інформаційної безпеки факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

УДК 343.13
DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.5

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ПРОЦЕСІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Постановка проблеми. На сьогоднішній день міжнародне співробітництво є невід'ємною частиною кримінального процесу, оскільки забезпечує взаємодію та обмін інформацією між зацікавленими у позитивному завершенні кримінального провадження державами. У зв'язку із цим логічним є удосконалення інформаційного забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва, що надає можливість підійти до нього більш комплексно та завершити у максимально короткі терміни.

Мета. Метою статті є розгляд особливостей інформаційного забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва.

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти особливостей інформаційного забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва було розглянуто у працях І.В. Арістової, О.М. Бандурки, В.М. Брижко, Є.Д. Лук'янчикова, А.М. Новицького, О.С. Саїнчина, Д.Я. Семир'янова, Л.В. Трофімової, В.С. Цимбалюка, та інших вчених.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день низка міжнародних нормативно-правових актів наголошують на важливості міжнародного співробітництва. У міжнародному співробітництві під час кримінального провадження використовуються й спеціальні багатосторонні договори України щодо боротьби з конкретними видами злочинів, зокрема: Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї та інші. Міжнародне співробітництво здійснюється також за допомогою двосторонніх договорів України з іншими державами.

Прикладом можуть бути: Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах; Договір між Україною та Китайською Народною Республікою про екстрадицію; Договір між Україною та Арабською Республікою Єгипет про взаємну правову допомогу у кримінальних справах; Договір між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах та інші [1, с. 453]. Принципи надання правової допомоги у кримінальних справах містяться в універсальних конвенціях та численних міжнародних угодах, що містять положення про співробітництво в боротьбі з тим чи іншим видом транснаціональної злочинності й доповнюють одна одну в цій сфері, а також у національному законодавстві. Важливе значення мають і двосторонні договори про взаємну правову допомогу, що найбільшу активність у цих відносинах проявляють США. Ці договори передбачають юридичну допомогу з широкого кола питань, включаючи надання інформації про банківські рахунки, надання копій певних державних документів, включаючи доповіді поліції, «замороження» й репатріацію вкраденої власності країн-учасниць договору. Свого часу важливим кроком у розвитку регламентації надання правової допомоги в кримінальних справах стала Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. [2], яка згодом була доповнена двома протоколами, викликаними практичною необхідністю, та Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. (Мінська конвенція) [3]. Зазначені конвенції заклали основу співробітництву держав, на що звертає увагу професор

Н. Бойстер: «Договори про взаємну правову допомогу заклали основу для інформаційного обміну за допомогою заходів, що передбачені статтею 22 Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах» [4, с. 213]. Варто звернути увагу на те, що більшість видів міжнародної правової допомоги, а також саме міжнародне співробітництво у його широкому розумінні полягає у наданні різного роду інформації, котра має відношення до розслідуваного кримінального правопорушення. При цьому законодавець враховує не тільки інтереси осіб, котрі проводять досудове розслідування, але і особи, яка обвинувачується у його вчиненні або потерпіла від такого діяння.

Важливу роль у становленні та розвитку взаємної правової допомоги відіграє Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р. [5]. Згідно зі ст. 6 Конвенції, якщо особу підозрюють у вчиненні злочину, передбаченого законодавством договірної держави, ця держава може звернутися до іншої договірної держави із клопотанням про проведення розслідування у випадках та на умовах, передбачених цією Конвенцією. Серед цих умов, за яких держава може заявити відповідне клопотання, важливими є: постійне місце проживання у запитуваній державі підозрюваної особи; громадянство запитуваної держави підозрюваної особи або якщо ця держава є країною його походження; відбування покарання, за яке передбачено позбавлення волі, або якщо воно має відбуватися в запитуваній державі підозрюваної особи; якщо в запитуваній державі за той самий злочин або за інші злочини проти підозрюваної особи порушено кримінальне переслідування; якщо держава вважає, що передача провадження виправдана інтересами встановлення істини, і, зокрема, що найсуттєвіші докази є в запитуваній державі; якщо держава вважає, що присутність на судовому засіданні підозрюваної особи не може бути забезпечена в запитуючій державі, у той час як її присутність на судовому засіданні може бути забезпечена в запитуваній державі; якщо вона вважає, що вона не може сама виконати вирок, у разі винесення такого, навіть з використанням екстрадиції, у той час як запитувана держава спроможна це зробити [6, с. 106]. На сьогоднішній день ми вже чітко можемо прослідкувати тісну взаємозалежність держав між собою та прагнення міжнародного законодавця створити єдину, уніфіковану платформу, яка б мала прецедентну форму та надавала можли-

вість більш об'єктивно підходити як до розслідування кримінального правопорушення, так і до його судової оцінки та винесення справедливого та вичерпного вироку. В цьому контексті в межах міжнародного співробітництва інформаційне забезпечення досудового розслідування набуває транснаціональних рис. *Уніфікація та транснаціоналізація інформативного забезпечення полягає у:* 1) кореляції зусиль теоретиків та практиків кримінального процесу та кримінального права для створення єдиного підходу до процесу доказування; 2) винесенні міжнародної взаємодії у процесі доказування як одного із важливих шляхів інформаційного забезпечення досудового розслідування; 3) удосконаленні технічного та програмного забезпечення виявлення, вилучення, фіксації та вивчення доказової інформації; 4) відході від судово-експертного та суддівського суб'єктивізму; 5) обміні позитивним досвідом та практичними навичками із зарубіжними державами; 6) удосконаленні регулювання досудового розслідування кримінальних правопорушень (транснаціональних кримінально протиправних ситуацій), які виходять за межі національних кордонів.

Чільне місце серед джерел транснаціонального кримінального права посідає Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН [7] (набрала чинності у вересні 2003 р., Україна ратифікувала цю Конвенцію із застереженнями і заявами Законом від 4 лютого 2004 р.). Ця Конвенція містить положення про особливості співробітництва держав у сфері взаємної допомоги у кримінальних справах для окремих категорій злочинів. Йдеться, у першу чергу, про транснаціональні злочини, які являють собою «серйозні злочини», що «мають транснаціональний характер і вчинені за участю організованої злочинної групи» (ст. 3 п. 1) [6, с. 106]. Варто звернути увагу на те, що боротьба з транснаціональною організованою злочинністю і до сьогодні залишається одним із найважливіших проблем нашої держави.

На відміну від раніше прийнятих актів щодо співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, дана Конвенція ООН 2000 р. суттєво розширює коло тих злочинів, на які поширюється її дія, і тим самим – межі міжнародного співробітництва держав із надання правової допомоги. Режим такого співробітництва поширюється на будь-які злочини, здійснені транснаціональними

організованими злочинними угрупованнями, будь-то тероризм, піратство, захоплення заручників, вбивства, пограбування, наркобізнес, торгівля людьми, корупція, відмивання коштів, перешкоджання правосуддю тощо. Головними методами боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, як і раніше, задовго до початку глобалізації, є видача осіб та взаємна правова допомога, якій у Конвенції присвячена ст. 18 «Взаємна правова допомога». Відповідно до закріпленого в Конвенції принципу взаємності, «Держави-учасниці надають одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, як це передбачено у статті 3, і на взаємній основі надають одна одній іншу аналогічну допомогу, якщо запитуюча Держави-учасниці має розумні підстави підозрювати, що злочин, зазначений у пункті 1 (а) чи (б) статті 3, є транснаціональним за своїм характером і, у тому числі, що потерпілі, свідки, доходи, засоби вчинення злочинів або докази щодо таких злочинів перебувають у запитуючій Державі-учасниці, а також що до вчинення цього злочину причетна організована злочинна група» (п. 1). Взаємна правова допомога надається в обсязі, максимально можливого відповідно до законів, договорів, угод і домовленостей запитуючої держави-учасниці, щодо розслідування, кримінального переслідування і судового розгляду у зв'язку зі злочинами, за вчинення яких до відповідальності у запитуючій Державі-учасниці може бути притягнута юридична особа відповідно до статті 10 цієї Конвенції (п. 2) [7]. Отже, в цьому контексті ми можемо говорити про глобалізацію та популяризацію міжнародного співробітництва в межах кримінального процесу.

Щодо обсягів правової допомоги, то в більшості міжнародних конвенцій він схожий і стосується зазвичай процесуальних (вручення документів, проведення допиту) і слідчих дій (огляд місця скоєння злочину, розшук злочинців), здійснення кримінального переслідування особи, передачі предметів (речових доказів), конфіскації майна, надання і обмін інформацією та інше. Взаємна правова допомога може включати різні види і обсяги у процесуальній сфері, слідчих діях та інших сферах та може запитуватися з метою: а) одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; б) вручення судових документів; с) проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту; д) огляд об'єктів і ділянок

місцевості; е) надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; ф) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; г) виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; h) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої держави-учасниці; і) надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуючої держави-учасниці (п. 3). Щодо передачі кримінального переслідування, то в юридичній літературі існує думка, що ці дії не охоплюються обсягом правової допомоги. Вірогідно, це пов'язано з його значенням і складністю виконання на практиці. Слід зазначити, що коли держава передає кримінальне переслідування, мова йде про іноземного громадянина, який здійснив злочин на її території і сховався у запитуючій державі [7]. Варто звернути увагу на те, що протягом тривалого часу міжнародне співробітництво у кримінальному процесі, здебільшого, мало місце лише тоді, коли мова йшла про серйозні кримінальні правопорушення. Це доводиться і самими вищевказаними нормативно-правовими актами, назви яких говорять самі за себе. Однак на сьогоднішній день наша країна вже відійшла від такого роду стереотипів, у зв'язку із чим налагодженим став і обмін інформацією, котра має відношення до кримінального провадження. Таким чином, ми можемо говорити про те, що цінними стали не тільки певні дії з боку міжнародних та зарубіжних колег, але і мінімальна міжнародна правова допомога. Все це пояснюється низкою засад та принципів, на яких базується міжнародне співробітництво.

Принципи міжнародного співробітництва є попередніми правовими основами міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства. Вони включають в себе: принцип поваги один одного національної незалежності, суверенітету і територіальної цілісності. Це один з основоположних принципів міжнародного права, який був визначений у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Вона регулює всі двосторонні, а також багатосторонні міжнародні відносини, в тому числі міжнародних судових відносин в цілому і відносин кримінального правосуддя зокрема; принцип рівності і взаємної вигоди. У міжнародних відносинах всі країни, незалежно від їхніх політичних

режимів і розмірів, мають ті ж міжнародні права і обов'язки. У кримінальній процесуальній співпраці, цей принцип показує, що всі народи рівні у веденні кримінальної справи, мають рівні права і обов'язок, а не яка-небудь нація вдається до економічних, політичних, дипломатичних або військових заходів, щоб нав'язати свою волю інших народів в міжнародному співробітництві. Міжнародне співробітництво в галузі кримінального процесу також має забезпечити взаємні вигоди для всіх сторін. Будь-яка кримінальна справа, яка є шкідливою або несприятливою для будь-яких зі сторін, не може бути здійснено; принцип відповідності Конституції України, а також основним принципам міжнародного права; принцип дотримання міжнародних зобов'язань. Міжнародне співробітництво в галузі кримінального судочинства здійснюється на основі багатосторонніх або двосторонніх угод, які Україна підписує або приєднує; принцип взаємності. Цей принцип спрямований на забезпечення рівності та вигоди сторін в міжнародному співробітництві. Він буде застосовуватися до внутрішньо конкретних справ або питань, якщо Україна і партнери ще не підписали або приєдналися до міжнародних договорів, що стосуються міжнародного співробітництва. Однак, при всіх обставинах, міжнародне співробітництво відповідно до цього принципу не повинно суперечити положенням національного законодавства, міжнародним законам і практики [8, с. 72]. В межах інформаційного забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва ми можемо виділити такі принципи: 1) принцип гласності судового розгляду – забезпечення відкритого обміну інформацією як під час судового розгляду між зацікавленими суб'єктами кримінального провадження, так і після нього; 2) принцип рівності людей перед судом – забезпечення реалізації судом усіх необхідних для притягнення до кримінальної відповідальності особи заходів та засобів, у т.ч. – отримання особистої інформації шляхом складення відповідних запитів до зарубіжних держав; 3) принцип взаємної інформаційної вигоди – залучення необхідних спеціалістів, а також вчинення інших процесуальних дій, необхідних для отримання доказової бази, достатньої для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Висновки. Таким чином, інформаційне забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва може бути

реалізоване у таких формах: 1) **вручення документів** (ст. 564 КПК України) – сутність вказаної форми полягає у сприянні компетентного органу іноземної держави у наданні інформації, котра стосується особливостей кримінального провадження особі, котра зазначається у запиті; вказане надає можливість проводити налагоджений обмін інформацією між державами, котрі мають відношення до певного кримінального провадження або особи, яка його вчинила. Отже, можна сказати, що такий документ і є джерелом інформаційного забезпечення досудового розслідування; 2) **виконання окремих процесуальних дій**: а) *тимчасова передача особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання у виді позбавлення волі на території іншої держави і не притягується до кримінальної відповідальності у цьому кримінальному провадженні* (ст. 565 КПК України) – інформативність вказаної процесуальної дії в межах міжнародного співробітництва полягає у залученні окремих фігурантів для створення доказової бази по кримінальному провадженню, якщо на час виникнення потреби у тимчасовій передачі необхідна інформація була відсутня; б) *виклик особи, яка перебуває за межами України для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території країни* (ст. 566 КПК України) та в) *допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції* (ст. 567 КПК України) – вказані процесуальні дії надають можливість допитати осіб, котрі мають відношення до кримінального провадження та можуть сприяти процесу доказування як складової інформаційного забезпечення досудового розслідування; г) *контрольована поставка* (ст. 569 КПК України) – надає можливість слідчим та оперативним підрозділам організувати контроль за переміщенням заборонених до обігу предметів з метою встановлення ознак контрабанди та отримання доказової інформації; г) *створення і діяльність спільних слідчих дій* (ст. 571 КПК України) – надає можливість членам спільної слідчої групи взаємодіяти один із одним, у тому числі – в частині проведення процесуальних дій та обміну отриманою інформацією; 3) **видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція)** (глава 44 КПК України) – загально-інформативна дія, необхідна для завершення кримінального провадження і призначення покарання винній особі.

Вказані форми інформаційного забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва надають можливості виділити **міжнародні стандарти його організації, реалізації та удосконалення**: 1) гарантування дотримання прав та свобод людини та громадянина в межах кримінального провадження; 2) чітко визначений процесуальний порядок інформативного обміну між зацікавленими державами; 3) гарантування безпеки учасникам кримінального провадження незалежно від їх процесуального статусу нормами кримінального, кримінального процесуального та міжнародного права; 4) гарантування непритягнення до кримінальної відповідальності осіб які перебувають за межами України, та викликані для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території України, якщо ними виконані всі процесуальні умови; 5) захист інформації, що містить державну таємницю; 6) надання та отримання міжнародної правової допомоги чи іншого міжнародного співробітництва без договору.

Ковальова О. В. ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ПРОЦЕСІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

В статті розглядаються особливості інформаційного забезпечення досудового розслідування в процесі міжнародного співробітництва. Вказано, що більшість видів міжнародної правової допомоги, а також саме міжнародне співробітництво у його широкому розумінні полягає у наданні різного роду інформації, котра має відношення до розслідуваного кримінального правопорушення. При цьому законодавець враховує не тільки інтереси осіб, котрі проводять досудове розслідування, але і особи, яка обвинувачується у його вчиненні або потерпіла від такого діяння. Зазначено, що на сьогоднішній день можна прослідкувати тісну взаємозалежність держав між собою та прагнення міжнародного законодавця створити єдину, уніфіковану платформу, яка б мала прецедентну форму та надавала можливість більш об'єктивно підходити як до розслідування кримінального правопорушення, так і до його судової оцінки та винесення справедливого та вичерпного вироку. В цьому контексті в межах міжнародного співробітництва інформаційне забезпечення досудового розслідування набуває транснаціональних рис. Уніфікація та транснаціоналізація інформативного забезпечення полягає у: 1) кореляції зусиль теоретиків та практиків кримінального процесу та кримінального права для створення єдиного підходу до процесу доказування; 2) винесенні міжнародної взаємодії у процесі доказування як одного із важливих шляхів інформаційного забезпечення досудового розслідування; 3) удосконаленні технічного та програмного забезпечення виявлення, вилучення, фіксації та вивчення доказової інформації; 4) відході від судово-експертного та суддівського суб'єктивізму; 5) обміні позитивним досвідом та практичними навичками із зарубіжними державами; 6) удосконаленні регулювання досудового розслідування кримінальних правопорушень (транснаціональних кримінально протиправних ситуацій), які виходять за межі національних кордонів.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, інформаційне забезпечення, міжнародна правова допомога, досудове розслідування, кримінальне провадження, кримінальний процес.

Kovalyova O. V. FEATURES OF INFORMATION PROVISION OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION IN THE PROCESS OF INTERNATIONAL COOPERATION

The article examines the features of information provision of pre-trial investigation in the process of international cooperation. It is indicated that most types of international legal assistance, as well as international cooperation in its broadest sense, consists in providing various types of information related to the investigated criminal offense. At the same time, the legislator takes into account not only the interests of the persons conducting the pre-trial investigation, but also the person who is accused of committing it or suffered from such an act. It is noted that today it is possible to trace the close interdependence of states among themselves and the desire of the international legislator to create a single, unified platform that would have a precedent form and provide an opportunity to more objectively approach both the investigation of a criminal offense and its judicial assessment and sentencing fair and

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс, 2011. 910 с.
2. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036
3. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009
4. Boister N. An Introduction to Transnational Criminal Law. Oxford : University Press, 2012. 512 p.
5. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008
6. Попко В. В. Принципи міжнародного співробітництва держав із надання взаємної правової допомоги у транснаціональному кримінальному праві. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1. С. 105–117.
7. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789
8. Маланчук П. М., Кандиба Ю. О. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження. *Правові горизонти*. 2017. № 3. С. 71–76.

comprehensive sentence. In this context, within the framework of international cooperation, information provision of pre-trial investigation acquires transnational features. The unification and transnationalization of informative provision consists in: 1) correlation of the efforts of theoreticians and practitioners of the criminal process and criminal law to create a unified approach to the process of proof; 2) recognition of international cooperation in the process of proof as one of the important ways of information provision of pre-trial investigation; 3) improvement of technical and software for detection, extraction, fixation and study of evidentiary information; 4) departure from judicial expert and judicial subjectivism; 5) exchange of positive experience and practical skills with foreign countries; 6) improvement of regulation of pretrial investigation of criminal offenses (transnational criminal illegal situations) that go beyond national borders.

Key words: international cooperation, information provision, international legal assistance, pre-trial investigation, criminal proceedings, criminal process.

Моргун Н. С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національної академії внутрішніх справ,
майор поліції*

Сєдакова В. В.,
*доктор філософії,
оперуповноважений відділу кримінальної поліції
Голосіївського управління поліції
Головного управління Національної поліції у м. Києві,
капітан поліції*

Бондар С. В.,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ,
майор поліції*

УДК 343.1(477)
DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.6

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Постановка проблеми. Необхідною умовою розвитку державності є наявність таких інститутів і регуляторів, які виконують функції соціальних орієнтирів, що відтворюють закономірності суспільного життя. Концентрований вираз вимог суспільної моралі, що відповідає певному періоду розвитку держави, міститься у принципах – приписах вищого ступеня нормативності, що відображають напрями соціальної орієнтації суспільства. Тому, здобуття Україною незалежності в 1991 році поставило на порядок денний трансформацію усіх сфер життя суспільства з радянських, комуністичних у сучасні, ринкові, демократичні. Не залишився осторонь і кримінальний процес, який здійснювався в Україні на підставі Кримінально-процесуального кодексу, ухваленого ще в 1960 році. До нього вносили численні зміни, доповнення. Але вони не могли повною мірою перетворити радянський кримінальний процес, в якому домінує держава, на сучасний кримінальний процес, де пріоритетом є права, свободи і законні інтереси його учасників, де враховані реалії сьогодення у політичному, економічному, правовому секторах життя суспільства [1, с. 5].

Трансформацію кримінального процесу було здійснено шляхом прийняття в 2012 році нині чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК), який цілком віддзеркалює домінуючі ідейні уявлення щодо сутності кримі-

нального процесу як засобу вирішення кримінально-правового конфлікту, унаочнює основні напрями кримінальної процесуальної політики, відповідає європейським стандартам прав і свобод людини.

За таких умов якісне й ефективне вирішення задач кримінального процесу обумовлено цілим рядом факторів, серед яких важливе значення має рівень теоретичного аналізу основних положень діяльності щодо розслідування й судового розгляду кримінальних проваджень. До їх числа відносяться й засади кримінального процесу, оскільки вдосконалення законодавства правової держави, насичення його демократичними елементами, врахування міжнародного досвіду, а також розвиток теорії кримінального процесу мають безпосередній вплив на становлення основ кримінального судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основу обраного дослідження склали наукові доробки вчених з вивчення засад (принципів) кримінального процесуального судочинства, зокрема Ю.П. Аленіна, І.Л. Беспалько, О.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Малярєнка, Г.М. Мамки, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Д.А. Пешого, Д.П. Письменного, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, В.П. Шибіка, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших.

Вагомий внесок згаданих учених у розроблення предмету статті є безперечним, однак аналіз вітчизняної та зарубіжної кримінальної процесуальної теорії та практики показує, що система засад кримінального провадження усе ще перебуває у стадії активного переосмислення, відкритою для аналізу та удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Засади кримінального провадження – одна із найбільш важливих проблем сучасного правозастосування та затребуваних тем наукових досліджень у цій сфері. Саме засади полягають в основі кримінального процесуального права, утворюють його фундамент; на них ґрунтується право як загальнообов'язковий регулятор суспільних відносин під час здійснення кримінального провадження [2].

Засади кримінального провадження, як вважає Д.А. Пеший, є основою формування механізму правового регулювання діяльності не лише органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, а й інших учасників кримінального провадження. Саме тому в умовах сучасного реформування системи кримінальної юстиції в Україні, як демократичній та правовій державі, особливої актуальності для кримінальної процесуальної науки та правозастосовної діяльності набуває проблема дотримання положень засад кримінального провадження, в яких відображаються сучасний стан та тенденції розвитку системи кримінального процесу, його функціональне призначення [3, с. 4].

І.Л. Беспалько визначає їх як зафіксовані у конституційних, міжнародних, кримінальних процесуальних нормах імперативні вимоги, які лежать в основі всієї системи норм кримінального процесуального законодавства, виражають сутність, завдання, побудову та напрями подальшого розвитку кримінального процесу як особливої системи державної діяльності [4, с. 246].

Як зазначають О.І. Галаган та Д.П. Письменний, кримінальне процесуальне законодавство має розроблятися відповідно до конституційних засад судочинства, які обумовлюють регулювання кримінальних процесуальних відносин таким чином, щоб здійснення прав і законних інтересів не ставилося в залежність від діяльності органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду. Для цього правова держава на сучасному етапі розвитку повинна мати відповідну систему регуляторів, процедур та процесуальних інститутів, що гарантують захист суб'єктивних прав особи [5, с. 167–168].

Насамперед, варто зауважити, що протягом усього періоду розвитку доктрини засад (прин-

ципів) кримінального процесуального права можна зустріти декілька варіантів термінологічного позначення цих вихідних положень. Так, словники української мови надають по декілька визначень термінів «засада» і «принцип», які за своїм змістом є настільки близькими, що подекуди їх складно розмежувати, зокрема у Великому тлумачному словнику української мови зазначено, що це вихідне положення, основний закон якої-небудь науки, теорії, наукової системи, напряму та інше; особливість, правило або спосіб, покладені в основу створення, здійснення або діяльності чого-небудь; переконання, норма, правило, яким хто-небудь керується в житті, поведінці; основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки [6, с. 891]. Засада – це вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки [7, с. 325]. У словнику іноземних слів надано таке тлумачення принципу: основне вихідне положення якої-небудь теорії, навчання; внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначають норму поведінки; основа устрою, дії якого-небудь механізму, приладу, установки» [8, с. 400]. Таким чином, ключове семантичне значення терміна «принцип» – це основа, початок певного явища або процесу. У філософії принцип визначають як першооснову, керівну ідею, основне правило поведінки [9, с. 82].

Вважаємо за доцільне погодитися з вченими-юристами, які ототожнюють поняття «принцип» та «засада» [5; 10; 11]. Зважаючи на те, що у загальній теорії кримінального процесуального права більш усталеним є використання терміну «принцип», у своєму дослідженні використовуємо його як синонім терміну «засада».

Одним з перших почав досліджувати проблему кримінально-процесуальних принципів М.С. Строгович, який зокрема зазначав, що принципами слід вважати найважливіші і визначальні правові положення, на яких базується кримінальний процес [12, с. 124]. Справді, якщо умовно уявити кримінальне судочинство як систему рішень, спрямованих на досягнення мети судочинства, то роль засад вбачається у тому, що з ними порівнюються всі інші норми, які дістають можливість позитивної реалізації лише за умови повної відповідності вимогам засад [4, с. 245].

Вагомий внесок у розробку поняття принципів кримінального процесу зробив В.М Тертишник, який визначає принципи кримінального

процесу, як найзагальніші положення, правила поведінки кримінального процесу, основні ідеї начала, що визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, становлять систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, які отримали закріплення в законі, звернені своїми правовими вимогами до всіх учасників процесу, носять загальнообов'язковий характер, забезпечуються заходами державного примусу і мають правовий механізм реалізації [13, с. 83]. Ю.П. Аленін під принципами кримінального провадження розуміє доктринально обґрунтовані основні правові положення, які відображають предмет і метод кримінального процесуального регулювання, демократичну природу кримінального провадження, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, спрямовують кримінальну процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством. При цьому критеріями визначення принципів кримінального провадження є: загальнообов'язкова нормативність; доктринальна обґрунтованість; загальний, фундаментальний характер правових положень; спрямованість на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством; відбиття предмета й методу кримінального процесуального регулювання; відбиття демократичної природи кримінального процесу; відбиття сутності й структури проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; можливість реалізації в усіх, декількох або одній кримінальній процесуальній стадії; порушення якого-небудь принципу, яке тягне за собою скасування кримінальної процесуальної відповідальності або заходів захисту [11, с. 82].

Водночас, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.П. Шибіко під кримінально-процесуальними принципами розуміють закріплені в законі панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань, способу формування й здійснення правосуддя в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [14, с. 28]. До критеріїв визначення конкретного положення принципу кримінального процесу вони відносять таку сукупність якостей: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення

для кримінального процесу і які визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст стадій та інститутів; 2) принципи відображають пануючі в даній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення правосуддя по кримінальних справах; 3) вони мають бути закріплені в нормах права (окремих або декількох); 4) принципи повинні діяти у всіх або декількох стадіях кримінального процесу й обов'язково на його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення якого-небудь принципу означає незаконність рішення у справі та обов'язкове його скасування [14, с. 29].

У принципі, зазначає О.П. Кучинська, трансформуються ті ідеї про кримінальну процесуальну діяльність, які відповідають соціально-економічним умовам розвитку суспільства, а також політичним, ідеологічним та іншим процесам, які відбуваються у державі. Принципи права є такими правовими явищами, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких побудована конкретна правова система. Перш ніж стати принципами, світоглядні ідеї формуються на основі пануючих у суспільстві систем поглядів, переконань, ідеалів, життєвих або науково-теоретичних орієнтацій щодо кримінальної процесуальної діяльності. Ці ідеї проявляються у правосвідомості окремих індивідів, їх об'єднань або усього суспільства. Правосвідомість реалізується у теоретичних узагальненнях, правових теоріях, а останні, проходячи через об'єктивізацію законодавцем у нормах права, стають принципами кримінальної процесуальної діяльності [15, с. 126–127].

У свою чергу, А.А. Бугайчук визнає можливість тлумачення за допомогою принципів усіх інших кримінально-процесуальних норм, оскільки перші по суті є положеннями, що виражають узагальнену характеристику змісту кримінально-процесуального права [16, с. 76]. Саме такий зв'язок загальних і конкретизуючих норм забезпечує єдність процесуального порядку та дотримання законності у кримінальному судочинстві. Крім того, вони є нормами прямої, безпосередньої дії, що дозволяє посилатись на них у необхідних випадках у рішеннях, які приймаються органами правосуддя.

На думку Г.М. Мамки, засади (принципи) кримінального процесуального права є правовим утворенням і визначають доктрину організації та здійснення кримінального провадження. Кожен окремий принцип має свою

структуру та функції. Усі вони, незважаючи на різний рівень інтеграції норм права, загально-процесуальні (універсальні), галузеві (спеціальні), являють собою систему з багатьма різними функціональними компонентами та мають тісний взаємозв'язок між собою [2, с. 372].

Як бачимо, різноманітність поглядів щодо визначення поняття принципу, призводить до наявності великої кількості інтерпретацій вказаної категорії.

Взагалі-то, дискусії про поняття принципів кримінального процесу є виправданими, оскільки природним є сам процес пізнання сутності кримінального судочинства, його начал і закономірностей розвитку.

Тому, з метою всебічного і точного пізнання принципу, як правової категорії, науковцями розроблено декілька підходів щодо його обґрунтування [17, с. 7], а саме:

1) розглядати вказану категорію, згрупувавши все різноманіття формулювань в три концептуальні підходи: правовий, практичний і інтегративний (комплексний);

2) розкрити поняття принципу, розтлумачивши його у вузькому та широкому значенні.

Правовий підхід. Підхід щодо розгляду принципу кримінального процесу як загальноправової категорії висвітлює і відображає його правову сторону. Зміст даного підходу полягає в тому, що «засада кримінального процесу розглядається як проєкція загальноправових принципів на відносини, що регулюються кримінальним процесуальним правом. Розуміння принципу, таким чином, зводиться до сприйняття його, як основного начала галузі кримінально-процесуального права» [18, с. 8; 19, с. 108].

У свою чергу, Ю.М. Грошевий визначає принципи як «приписи вищого ступеня нормативності» [20, с. 53]. Подібну характеристику принципам надавали також Т.М. Мірошніченко та Д.В. Філін [21, с. 5] Тому ототожнювати поняття кримінального процесуального принципу і правового принципу означає розширити перший з подальшою довільною інтерпретацією на практиці, що зробить його не зрозумілим, довільним у правозастосуванні.

Практичний підхід. Даний підхід розглядає принципи кримінального процесу як основні правила кримінальної процесуальної діяльності. Так, І.Л. Зінченко визначає принцип як одну з основних, загальних вимог, якій повинна відповідати діяльність» [22, с. 159]. Розглядати поняття принципу кримінального процесу лише з точки зору його практичної значимості, не сприймаючи

при цьому правовий бік такого поняття, значить обмежити зміст і смислове навантаження цієї категорії. У цьому контексті варто зауважити, що завдання кримінальної процесуальної діяльності сформульовані в ст. 2 КПК України. Ними є: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [23].

Таким чином, законодавець, формулюючи завдання кримінального провадження, застосував поняття «належна правова процедура», що іменує відповідний правовий принцип, який частіше згадується як принцип країн загального права, однак цілком відповідає принципам справедливого правосуддя країн континентальної правової системи.

Інтегративний (комплексний) підхід. Даний підхід розглядає принципи кримінальної процесуальної діяльності на основі правових норм.

Під вузьким розумінням принципів кримінального процесу мається на увазі ототожнення принципу кримінального процесу з принципами правосуддя, які найбільш повно реалізуються на стадії судового розгляду. Така інтерпретація основних засад кримінального провадження є неприпустимою, позаяк усі стадії кримінального процесу є однаково значимими, зокрема від якості досудового слідства багато в чому залежатиме успіх судового розгляду. Тому, говорячи про дієвість принципів лише на окремих стадіях кримінального процесу значно звужується зміст вказаних категорій. На підтвердження цього, критикуючи точку зору про існування принципів, які мають свою дієвість лише на деяких стадіях кримінального процесу, М.М. Михеєнко підкреслює, що «...важливіші, характерні особливості, притаманні окремим стадіям кримінального процесу, більш вдало буде називати загальними або основними умовами, положеннями, рисами, а не принципами, щоб не знецінювати суті і значення останніх» [24, с. 101].

Концепція широкого розуміння принципів кримінального процесу констатує, що принципи виражають його сутність і зміст кримінального

процесу, характеризують найважливіші його властивості і якісні риси, предмет і метод правового регулювання, пронизують усі стадії, визначаючи найбільш істотні риси.

Узагальнюючи вищевикладене, варто сказати, що, надаючи поняття принципу кримінального процесу, необхідно виділити систему специфічних вимог, відповідно до яких повинні формуватися принципи кримінального процесу. Встановлення чіткої системи надасть можливість швидко, точно і однозначно відрізнити принципи від норм. Тому, при характеристиці принципу, як правової категорії, абсолютно справедливо застосовується теорія природного права. Оскільки дана теорія визначає джерела походження вказаного явища, пояснює його суть.

Загалом, варто наголосити, що принципи кримінального процесу:

– не є сталими догмами, вони розвиваються і змінюються залежно від рівня соціально-економічного розвитку конкретного суспільства, в якому вони діють і є основоположними правилами, закріпленими в правових нормах, у зв'язку з чим поширюються на всю кримінальну процесуальну діяльність;

– тісно пов'язані між собою, постійно взаємодіють один з одним, зберігаючи при цьому свою власну цінність для побудови і ходу процесу;

– мають визначальне значення для побудови всього кримінального процесу, важко переоцінити їх цінність, як базисних правових елементів, на яких засновано весь порядок кримінального судочинства, від їх змісту залежить не лише тип кримінального процесу, але і його вид;

– визначають основні напрями, перспективи розвитку процесуального права, є основою його удосконалення.

Висновки. Принципи права носять загальнообов'язковий характер, ґрунтуючись на верховенстві прав людини та взаємопов'язані між собою. Таким чином, засади (принципи) кримінального провадження – це закріплені в законі основоположні, фундаментальні, керівні положення, що визначають доктрину організації та здійснення кримінального провадження, носять обов'язковий характер, встановлюють зміст, спрямованість, спосіб і процесуальну форму діяльності його суб'єктів, забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та забезпечення справедливості досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням кримінального протиправного діяння, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування

прийнятих рішень у провадженні. Їх кримінальне процесуальне значення полягає у тому, що вони: є першоджерелом і визначають базисну основу інших кримінальних процесуальних інститутів; становлять юридичне підґрунтя при вирішенні суперечливих питань, усуненні прогалин в законодавстві; забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини; визначають зміст і сутність процесуальної форми й виступають основою її подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України / Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. : монографія / за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.
2. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження : монографія. Київ : Грета, 2018. 276 с.
3. Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.
4. Беспалько І. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 242–247.
5. Галаган О. І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. Київ : «Дніпро», 2009. 1332 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
8. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2012. 980 с.
9. Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : «Право», 2009. 208 с.
10. Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
11. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 78–89.
12. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 3 т. М. : Наука, 1968. Т. 1. 470 с.
13. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-ге вид., перероб. і допов. Київ : «А.С.К.», 2003. 1120 с.
14. Михеєнко М. М., Молдован В. В., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1992. 413 с.
15. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.
16. Бугайчук А. А. Закон як джерело кримінального процесуального права в Україні : дис. ... докт. філософ : 081 «Право». Ірпінь, 2022. 269 с.
17. Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі Укра-

їни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2004. 20 с.

18. Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 73–85.

19. Мохонько О. О. Про поняття принципу в кримінальному процесі: теоретико-методологічний аспект. *Право України*. 2008. № 12. С. 105–111.

20. Грошевой Ю. М. Проблеми підвищення ефективності застосування норм кримінально-процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 276–281.

21. Мірошніченко Т. М., Філін Д. В. Система принципів кримінального процесу : конспект лекцій. Харків, 2001. 39 с.

22. Зінченко І. Л. Поняття принципів кримінального процесу України та їх нормативний характер. *Питання боротьби із злочинністю*. 2006. Вип. 11. С. 158–164.

23. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413>

24. Михеєнко М. М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник академії правових наук*. 1997. № 2(9). С. 100–111.

Моргун Н. С., Сєдакова В. В., Бондар С. В. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

У статті констатовано, що в умовах сьогодення постало питання концептуалізації сучасної моделі кримінального процесу, яка знайшла своє відображення у реформованому кримінальному процесуальному процесу України, зокрема й сутності засад (принципів) кримінального провадження. Сформульовано концептуальне бачення розуміння поняття, сутності та ознак засад кримінального провадження на основі всебічного і точного їх пізнання з правового, практичного та інтегративного підходів. Наголошено що, надаючи поняття принципу кримінального процесу, необхідно виділити систему специфічних вимог, відповідно до яких повинні формуватися принципи кримінального процесу. Встановлення чіткої системи надасть можливість швидко, точно і однозначно відрізнити принципи від норм. Тому, при характеристиці принципу, як правової категорії, абсолютно справедливо застосовується теорія природного права. Оскільки дана теорія визначає джерела походження вказаного явища, пояснює його суть. Зроблено висновок, що принципи права носять загальнообов'язковий характер, ґрунтуючись на верховенстві прав людини та взаємопов'язані між собою. Таким чином, засади кримінального провадження – це закріплені в законі основоположні, фундаментальні, керівні положення, що визначають доктрину організації та здійснення кримінального провадження, носять обов'язковий характер, встановлюють зміст, спрямованість, спосіб і процесуальну форму діяльності його суб'єктів, забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та забезпечення справедливості досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням кримінального протиправного діяння, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування прийнятих рішень у провадженні. Їх кримінальне процесуальне значення полягає у тому, що вони: є першоджерелом і визначають базисну основу інших кримінальних процесуальних інститутів; становлять юридичне підґрунтя при вирішенні суперечливих питань, усуненні прогалин в законодавстві; забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини; визначають зміст і сутність процесуальної форми й виступають основою її подальшого розвитку.

Ключові слова: засада, принцип, кримінальний процес, кримінальне провадження, система, кримінальна процесуальна норма.

Morghun N. S., Siedakova V. V., Bondar S. V. PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPT AND ESSENCE

The article states that in today's conditions, the question of conceptualizing the modern model of criminal proceedings has arisen, which is reflected in the reformed criminal procedural law of Ukraine, in particular, the essence of the foundations (principles) of criminal proceedings. A conceptual vision of understanding the concept, essence and signs of the basics of criminal proceedings is formulated on the basis of a comprehensive and accurate knowledge of them from legal, practical and integrative approaches. It is emphasized that, providing the concept of the principle of the criminal process, it is necessary to highlight a system of specific requirements, according to which the principles of the criminal process should be formed. Establishing a clear system will provide an opportunity to quickly, accurately and unambiguously distinguish principles from norms. Therefore, when characterizing the principle as a legal category, the theory of natural law is absolutely rightly applied. Since this theory determines the sources of origin of the specified phenomenon, it explains its essence. It was concluded that the principles of law are universally binding, based on the supremacy of human rights and are interconnected. Thus, the principles of criminal proceedings are the basic, fundamental, guiding provisions laid down in law, which determine the doctrine of the organization and implementation of criminal proceedings, are binding, establish the content, orientation, method and procedural form of the activities of its subjects, provide guarantees of observance of the rights, freedoms and legitimate interests of a person and ensure the fairness of pre-trial investigation and court proceedings, procedural actions in connection with the commission of a criminal illegal act, from which there is no deviation, and their violation leads to the cancellation of the decisions made in the proceedings. Their criminal procedural significance lies in the fact that they: are the primary source and determine the basic basis of other criminal procedural institutions; constitute a legal basis for resolving controversial issues, eliminating gaps in legislation; ensure the observance of human rights, freedoms and legitimate interests; determine the content and essence of the procedural form and act as the basis for its further development.

Key words: basis, principle, criminal process, criminal proceedings, system, criminal procedural norm.

Фальковський А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державознавства, права та європейської інтеграції
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»

УДК 343.592.3

DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.7

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК – ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Постановка проблеми. Розбудова незалежної України потребує зміцнення національної свідомості, адже протягом багатьох століть українські землі перебували під впливом інших держав, які щосили намагались знищити нашу культурну самобутність. Важливу роль у цьому процесі відіграє культурна спадщина, що є квінтесенцією багатой української минушини, її трансляцією у майбутні покоління. На сьогодні на державному обліку знаходиться більш ніж 130 тис. пам'яток археології, історії, архітектури, монументального мистецтва та містобудування [15, с. 74]. Пам'ятники й пам'ятні місця, будинки, монументи, меморіальні комплекси, музейні експозиції та інші візуальні компоненти не тільки відображають історичне минуле, а також сприяють формуванню і зміцненню національної ідентичності українського народу.

Нині ми спостерігаємо масштабне руйнування та втрату великої кількості абсолютно унікальних об'єктів культурної спадщини України. З огляду на це, актуальним є дослідження кримінальної відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини, як засобу попередження таких дій та збереження історико-культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини неодноразово була у центрі уваги вітчизняних науковців. На сторінках юридичної літератури її досліджували П.П. Андрушко, В.В. Базиліук, К.В. Гуляков, В.Т. Дзюба, С.А. Миронюк, М.О. Міщенко, В.О. Навроцький, Б.М. Одайник, Л.М. Палюх, В.В. Сташис та інші науковці. Проте, в сучасних умовах, комплексне дослідження специфіки та проблем кримінальної відповідальності за дане кримінальне правопорушення набуває нової актуальності.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є розкриття сутності кримінальної відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та визначення шляхів її нормативного удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На ранніх етапах формування української державності й панування іноземних держав на нашій території збереження об'єктів культурної спадщини не було пріоритетним завданням. Протягом тривалого часу були відсутні нормативно-правові акти, що встановлювали б відповідальність за протиправний вплив на культурні цінності української нації, а за радянських часів законодавче регулювання відповідних суспільних відносин носило репресивний характер. Лише здобувши незалежність, Україна почала активно захищати свою культурну спадщину та закріпила відповідні прагнення у Конституції. У ст. 54 Основного Закону регламентовано: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [6]. Для забезпечення належної реалізації конституційних положень 5 квітня 2001 року Верховною Радою України прийнято Кримінальний кодекс України (далі – КК України), у ч.ч. 2-5 ст. 298 якого закріплено кримінальну відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини [7].

За своєю сутністю кримінальна відповідальність є реакцією держави на умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини, що має прояв у застосуванні до порушника покарання, визначеного чинним кримінальним законодавством. Кримінальна відповідальність є комплекс-

сним, системним феноменом, за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини, застосовується лише за наявності відповідної підстави – вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ч.ч. 2-5 ст. 298 КК України. Для досягнення мети цієї статті є доцільним здійснити детальний огляд ознак складу досліджуваного кримінального правопорушення.

Відповідно до приписів ч. 2 ст. 298 КК України, «умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин – караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» [7]. Розташування даної статті у розділі XII КК України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» дає змогу зробити висновок, що родовим об'єктом вказаного кримінального правопорушення є моральність «як порядок поведіння, що склався у суспільстві на основі традиційних культурних і духовних цінностей і який мотивується моральними ідеалами, переконаннями і принципами» [10, с. 8]. Натомість, основним безпосереднім об'єктом є моральні засади суспільства в частині ставлення до історичних і культурних цінностей. Останні, серед іншого, висвітлені у розділах V, VI, VI¹ Закону України «Про охорону культурної спадщини». Наприклад, у ст. 24 визначено обов'язки щодо утримання та використання пам'яток для збереженості [14]. Окрім того, у даного кримінального правопорушення існує й додатковий обов'язковий об'єкт – відносини власності щодо пам'яток-об'єктів культурної спадщини чи їх частин, оскільки відповідно до ст. 17 вказаного акту, «пам'ятка, крім пам'ятки археології, може перебувати у державній, комунальній або приватній власності» [14].

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 298 КК України, є пам'ятки-об'єкти культурної спадщини. Чинне законодавство регламентує останні як «визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини),

інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [14]. У ст. 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини» також закріплено класифікацію пам'яток-об'єктів культурної спадщини, однак її детальне вивчення дає змогу знайти прогалину цього нормативно-правового акту, що негативно відображається на захисті таких об'єктів. Отже, правовий режим охорони культурної спадщини в даному законі стосуються нерухомих об'єктів чи рухомих предметів, пов'язаних з нерухомими об'єктами. Таким чином, поза охороною держави залишаються рухомі предмети, що також мають значну культурну цінність. Вказана прогалина не лише суперечить Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [12], що визначає перелік відповідних рухомих предметів, перешкоджає ефективному притягненню до кримінальної відповідальності винних осіб, а й ставить під загрозу знищення, руйнування або пошкодження рухомих об'єктів культурної спадщини.

Окрім того, у якості кваліфікаційної ознаки досліджуваного кримінального правопорушення у ч. 3 ст. 298 КК України предметом визначено спеціальні об'єкти культурної спадщини – пам'ятки національного значення. Ними є пам'ятки, охоронний статус яких надано рішенням Кабінету Міністрів України та включено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Аналіз диспозиції ч. 2 ст. 298 КК України дає змогу дійти висновку, що умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини є кримінальним правопорушенням з матеріальним складом. Однак, об'єктивна сторона ознака складу досліджуваного кримінального правопорушення викликає чимало дискусій серед вітчизняних науковців з огляду на неоднозначне законодавче формулювання. Загалом позиції науковців з цього питання можна поділити на дві групи. Погляди дослідників першої групи (Н.О. Антонюк [2, с. 369], О.О. Дудоров [1, с. 202], С.А. Миронюк [9, с. 8]) сходяться на тому, що в складі досліджуваного кримінального правопорушення діяння й суспільно небезпечні наслідки збігаються: це альтернативно визначені знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини. Натомість,

дослідники другої групи (О.В. Білаш [3, с. 11], В.І. Маркін [8, с. 4], Л.М. Палюх [11, с. 87]) наголошують, що знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини є суспільно-небезпечними наслідками. Аргумент Л.М. Палюха, полягає в тому, що «якщо винний учиняв діяння, спрямовані на знищення, пошкодження чи зруйнування відповідних об'єктів, однак суспільно небезпечні наслідки у вигляді знищення, пошкодження, зруйнування не настали з незалежних від нього причин, такі діяння кваліфікуються як замах на відповідне кримінальне правопорушення. Водночас, настання наслідку у вигляді хоча б часткового пошкодження, тоді як умислом винного охоплювалося його знищення, кваліфікується як закінчене кримінальне правопорушення у формі пошкодження відповідного об'єкта» [11, с. 87].

Розділяючи думку науковців другої групи вважаємо, що діяння як ознака об'єктивної сторони являє собою протиправний вплив на пам'ятки-об'єктів культурної спадщини у формі дії та бездіяльності. Дія може проявлятися у різний спосіб: розламування, розрізання, розбиття, зривання елементів, вплив на річ вогнем, водою чи іншими шкідливими речовинами, проведення археологічних, будівельних, ремонтних, меліоративних, шляхових, земляних й інших робіт без відповідних дозвільних документів тощо. Бездіяльність як форма діяння у даному кримінальному правопорушенні проявляється у пасивній поведінці власника або уповноваженого ним органу, користувача, що виражається у формі невиконання обов'язку утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення. Не дивлячись на все різноманіття способів, як свідчить аналіз судової практики, найчастіше протиправний вплив здійснюється у результаті незаконного здійснення земляних робіт. У якості прикладу можна навести вирок Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області від 06 липня 2022 року у справі № 401/1309/22. Як вбачається із даного судового рішення, «всупереч вимог керівництва підприємства, розуміючи про наявність на земельних ділянках об'єкту культурної спадщини, маючи намір швидкого проведення робіт, умисно, використовуючи сільськогосподарську техніку, обвинувачений провів передпосівну підготовку ґрунту під посів сільськогосподарських культур без врахування межі об'єкту культурної спадщини, в результаті чого умисно незаконно розорав по всій

поверхні курган № 39 курганної групи № III, який відповідно до рішення Кіровоградського обласного виконкому від 17.09.1969 року № 404 «Про взяття на державний облік нововиявлених пам'яток археології та затвердження охоронних зон навколо них», є пам'яткою археології місцевого значення Олександрійського району» [5].

В контексті дослідження діяння цієї ознаки об'єктивної сторони звернемо увагу на законодавчий недолік її визначення. Як вже вище зазначалось, діяння у даному кримінальному правопорушенні вчиняється як у формі дії, так і бездіяльності. Натомість, у ч.ч. 3-5 ст. 298 КК України вжито словосполучення «дії, передбачені частинами другою цієї статті», «дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті». Вважаємо, що доцільно ввести термін «дії» замість терміну «діяння».

Також слід відмітити, що у якості кваліфікаційної ознаки досліджуваного кримінального правопорушення у ч. 5 ст. 298 КК України визначено спеціальний спосіб – використання службового становища. На нашу думку, під ним слід розуміти використання службовою особою повноважень, якими така особа наділена, з огляду на зайняття певної посади чи здійснення певної службової діяльності у сфері охорони культурної спадщини з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи всупереч інтересам служби.

Невід'ємною ознакою об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення є суспільно-небезпечні наслідки. Останніми є негативні зміни в пам'ятці – об'єкті культурної спадщини, внаслідок яких зменшується чи втрачається їх археологічна, естетична, етнологічна, історична, архітектурна, мистецька, наукова, художня цінність, та власна автентичність. Диспозиція ч.ч. 2-5 ст. 298 КК України передбачає настання таких наслідків як знищення, руйнування або пошкодження відповідних пам'яток. Тлумачні словники української мови визначають наведені терміни як синонімічні, тому для з'ясування різниці між ними, на нашу думку, слід звернутись до судової практики. Як вбачається із п. 2 Постанови «Про питання, що виникли в судовій практиці в справах про знищення та пошкодження державного і колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення правил пожежної безпеки» № 4 від 2 липня 1976 року у редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 березня 2000 року № 3, «знищенням

державного або колективного майна є приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Пошкодженням майна є погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у не придатний до використання за цільовим призначенням стан» [13]. З огляду на вказане, вважаємо, що знищення як наслідок досліджуваного кримінального правопорушення передбачає припинення існування пам'ятки – об'єкта культурної спадщини або повну втрату його цінності; руйнування передбачає значні поломки/псування пам'ятки – об'єкта культурної спадщини, суттєву втрату цінності та тривале обмеження його використання з можливістю повернення у попередній стан; пошкодження передбачає незначне виведення з ладу пам'ятки-об'єкта культурної спадщини, несуттєву втрату цінності та нетривале обмеження його використання з можливістю повернення у попередній стан.

Склад досліджуваного кримінального правопорушення є матеріальним, необхідною умовою для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини є наявність причинно-наслідкового зв'язку. У даному випадку він вказує на об'єктивно-існуючий зв'язок між протиправним впливом на пам'ятку – об'єкт культурної спадщини у формі дії та бездіяльності та подальшими негативними її змінами у вигляді зменшення чи втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової, художньої цінності та власної автентичності.

Аналіз законодавчо визначених ознак особи, що підлягає кримінальній відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини, дає змогу зробити висновок про існування загального та спеціального суб'єкта даного кримінального правопорушення. Загальний суб'єкт закріплено у ч.ч. 2-4 ст. 298 КК України та відповідно до ст. 18 цього нормативно-правового акту являє собою фізичну осудну особу, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16 років [7].

Разом з тим, у ч. 5 ст. 298 КК України у якості кваліфікуючої ознаки визначено й спеціального суб'єкта – службову особу. Аналіз кримінального законодавства та Закону України «Про охорону культурної спадщини» дає змогу зро-

бити висновок, що нею є особа, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції органів охорони культурної спадщини.

Характеризуючи суб'єктивну сторону досліджуваного кримінального правопорушення насамперед слід відмітити, що ч.ч. 2-5 ст. 298 КК України передбачає лише умисну форму вини, залишаючи поза межами складу необережності та її види. Мета як ознака суб'єктивної сторони має кваліфікуюче значення лише в ч. 4 ст. 298 КК України та визначена як «пошук рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини» [7]. Разом з тим, видається, що таке законодавче формулювання не точне, оскільки неправильно відображає справжню мету злочинця. Як свідчить судова практика в даному випадку доречніше мету визначити як «заволодіння рухомими предметами, що є об'єктами культурної спадщини або походять від них», адже пошук як процес не є уявною моделлю майбутнього злочинного результату, до якого прагне суб'єкт, вчиняючи дане кримінальне правопорушення. Для підтвердження наведеної думки видається доцільним навести вирок Піщанського районного суду Вінницької області від 08 червня 2012 року у справі № 219/814/12. Як вбачається із цього судового акту, «двоє обвинувачених за попередньою змовою між собою, шляхом побиття пошкодили склеп поховання «Польська Альтанка «графів Чорноминських, який являється пам'яткою архітектури національного значення, зменшили його культурну вартість та таємно викрали чотири металевих рейси, заподіявши Чорноминській сільраді шкоду на загальну суму 884 грн.» [4]. Мотив досліджуваного кримінального правопорушення не має впливу на кваліфікацію та може бути будь-яким (корисливим, хуліганським, політичним, особистим тощо).

Дослідивши основні елементи складу даного кримінального правопорушення та проблемні питання їхнього визначення для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, на нашу думку, слід звернути увагу на необхідність доповнення ст. 298 КК України. Аналіз судової практики засвідчив, що умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини може вчинятися групою осіб за попередньою змовою, шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, заподіювати майнову шкоду у великих розмірах, й навіть спричинити загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Існуюче на сьогодні законодавче формулювання не відповідає тяжкості і суспільній небезпеці цього кримінального правопорушення, й таким чином послаблює кримінальну відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини. Тому з урахуванням і вище наведених пропозицій, видається доцільним внести системні зміни та доповнення у ст. 298 КК України.

Висновки. Резюмуючи всі вищевикладені положення, можна зазначити, що кримінальна відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини є засобом впливу держави для збереження історико-культурної спадщини України. Єдиною підставою для притягнення винної особи до досліджуваної кримінальної відповідальності є вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить склад відповідного кримінального правопорушення. На сьогодні законодавче формулювання окремих елементів даного складу має певні недоліки. Окрім того необхідним є внесення доповнень до ст. 298 КК України в частині доповнення кваліфікаційних ознак умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини. Необхідні зміни варто внести щонайшвидше, адже в сучасних умовах війни збереження пам'яток-об'єктів культурної спадщини є пріоритетним завданням нашої держави для виховання національної свідомості майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
2. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 514 с.
3. Білаш О. В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2013. 20 с.
4. Вирок Піщанського районного суду Вінницької області від 08 червня 2012 року у справі №219/814/12.

Фальковський А. О. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНЕ НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК – ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню сутності кримінальної відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини та визначення шляхів її нормативного удосконалення.

Визначено, що кримінальна відповідальність за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини є засобом впливу держави для збереження історико-культурної спадщини України. Автором зроблено висновок, що єдиною підставою для притягнення винної

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24682669> (дата звернення: 24.08.2022).

5. Вирок Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області від 06 липня 2022 року у справі № 401/1309/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105111091> (дата звернення: 24.08.2022).

6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

8. Маркін В. І. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право», Львів, 2012. 18 с.

9. Миронюк С. А. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право», Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

10. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право», Київ, 2010. 19 с.

11. Палюх Л. М. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини: проблеми визначення ознак об'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2018. № 48. Т. 2. С. 86–89.

12. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.

13. Про внесення змін і доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 1976 року № 4 «Про питання, що виникли в судовій практиці в справах про знищення та пошкодження державного і колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення правил пожежної безпеки» (зі змінами, внесеними постановами Пленуму від 22 грудня 1978 року № 9, від 6 липня 1979 року № 6, від 4 червня 1993 року № 3 та від 3 грудня 1997 року № 12) : Постанова Верховного Суду України від 3 березня 2000 року № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-00#Text> (дата звернення: 24.08.2022).

14. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

15. Чорна Н. Культурна спадщина України: проблеми вивчення, збереження та використання. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2021. Вип. 36. С. 67–74.

особи до досліджуваної кримінальної відповідальності є вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що містить склад відповідного кримінального правопорушення.

Особливу увагу у статті приділено детальному огляду ознак складу досліджуваного кримінального правопорушення. В ході аналізу останніх, автор неодноразово звертає увагу на необхідність вдосконалення чинного національного законодавства для ефективного притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток-об'єктів культурної спадщини, а також подальшого становлення й зміцнення національної ідентичності.

Зокрема, вказується на необхідність включення рухомих предметів до переліку пам'яток – об'єктів культурної спадщини й тим самим забезпечити їм охорону держави від злочинних посягань. Наголошено на доцільність внесення змін у диспозиції ч.ч. 2-5 ст. 298 КК України щодо належного формулювання діяння як ознаки об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення. Встановлено, що законодавче формулювання мети досліджуваного кримінального правопорушення як кваліфікаційної ознаки суперечить існуючій судовій практиці. Також зосереджено увагу на недоліках законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та запропоновано шляхи вдосконалення кримінального законодавства України в даній сфері.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, знищення, руйнування, пошкодження, пам'ятка, об'єкт культурної спадщини.

Falkovskiy A. O. CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR THE INTENTIONAL ILLEGAL EXTIRPATION, DESTRUCTION OR DAMAGE OF MONUMENTS – OBJECTS OF CULTURAL HERITAGE

The article is devoted to the study of the essence of criminal responsibility for the intentional illegal extirpation, destruction or damage of monuments – objects of cultural heritage and the determination of ways of its normative improvement.

It was determined that criminal responsibility for the intentional illegal extirpation, destruction or damage of monuments – objects of cultural heritage is a means of state influence to preserve the historical and cultural heritage of Ukraine. The author concluded that the only basis for bringing the guilty person to the investigated criminal responsibility is his commission of a socially dangerous act, which contains the composition of the relevant criminal offense.

Special attention is paid in the article to a detailed review of the features of the composition of the investigated criminal offense. In the course of the analysis of the latter, the author repeatedly draws attention to the need to improve the current national legislation in order to effectively prosecute those guilty of the intentional illegal extirpation, destruction or damage of monuments – objects of cultural heritage, as well as the further formation and strengthening of national identity.

It was established that its basic object is morality, the main immediate object is the moral foundations of society in terms of attitude to historical and cultural values, an additional mandatory object is property relations with respect to monuments – objects of cultural heritage or their parts. The object of the investigated criminal offense is monuments – objects of cultural heritage, «monuments of national importance» are also established as a qualifying feature. It is indicated the need to include movable objects in the list of monuments – objects of cultural heritage and thereby provide them with state protection from criminal encroachments.

It is emphasized that the objective side of the investigated criminal offense consists of an act – illegal influence on monuments – objects of cultural heritage in the form of action and inaction, socially dangerous consequences in the form of extirpation, destruction or damage to the relevant monuments and objects objectively existing cause-and-effect relationship between action and consequences. Emphasis is placed on the expediency of making changes in the disposition of part. 2-5 st. 298 of the Criminal Code of Ukraine regarding the proper wording of the act as a sign of the objective side of the criminal offense under investigation.

Analysis of the legally defined features of a person who is subject to criminal liability for the investigated criminal offense allowed the author to draw a conclusion about the existence of a general and special subject (official).

It was found that the Criminal Code of Ukraine provides only for the intentional form of guilt, leaving carelessness and its types outside the scope of the composition. It was established that the legislative formulation of the purpose of the investigated criminal offense as a qualifying feature contradicts the existing judicial practice.

Attention is also focused on the shortcomings of the legislative regulation of criminal liability for the intentional illegal extirpation, destruction or damage of monuments – objects of cultural heritage, and ways of improving the criminal legislation of Ukraine in this area are proposed. In particular, it is emphasized the need for the normative confirmation of such qualifying features of the investigated criminal offense as the commission by a group of persons with a prior conspiracy, by means of arson, explosion or other generally dangerous means, causing property damage on a large scale, causing the death of people or other serious consequences.

Key words: criminal liability, destruction, destruction, damage, monument, object of cultural heritage.

Ющик О. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

УДК 343.58

DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.8

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Здобутком демократичних держав залишається утвердження тенденцій захисту тварин від насильства та навмисного знищення. У дусі прагматичних принципів західної цивілізації дотримання прав людини можливе лише за поваги до прав тварин. Впродовж останніх років здійснювалась популяризація гуманного ставлення до тварин, однак випадки жорстокого поводження з тваринами, їх мучення та вбивство набирають обертів. Тому в більшості країнах світу передбачено кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В теорії кримінального права питання відповідальності за жорстоке поводження з тваринами стали предметом дослідження таких науковців: І.А. Головка, О.О. Шуміло, Т.І. Синоверської, В.В. Кузнецової, В.А. Копилян, Д.О. Калмикова, А.О. Данилевського, Р.Г. Песцова, К.О. Полтави.

Метою статті є дослідження кримінально-правових аспектів відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, визначення основних об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Законодавцем визначено кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацькування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, а також пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Кваліфікованим складом визнаються ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього, тобто особи до 14 років чи неповнолітнього – до 18 років. При цьому винний повинен усвідомлювати можливість свідомого сприйняття неповнолітнім жорстокого поводження, вік осіб та згубний вплив на їхню психіку [8].

Вдосталь зарубіжних країн визнають у своєму законодавстві суспільну моральність родовим об'єктом складу кримінального правопорушення «Жорстоке поводження з тваринами», але на противагу моральності Кримінальний кодекс Республіки Латвії надає першість громадському порядку [9, с. 134]. І.А. Головка в своєму дослідженні згадує й про такі об'єкти як: відносини власності (КК Республіки Аргентини), порядок поводження з тваринами (КК Французької Республіки), релігія, етика, благопристойність, спокій та загальні інтереси (КК штату Техасу). Аналогічним чином, на основі наукових позицій вчених, автор дисертаційної проблематики, вважає, що злочин, визначений ст. 299 КК України є багатооб'єктним. Основний безпосередній об'єкт цього злочину складають суспільні відносини у сфері моральності саме у ставленні до тваринного світу. Паралельно визначено додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт злочину, який складають суспільні відносини у галузі охорони, відтворення і використання тваринного світу. В більшості він імпонує родовому об'єкту складу адміністративного правопорушення. Та додатковий факультативний безпосередній об'єкт виражений у відносинах власності (тварина – майно), і підтриманні суспільних відносин у сфері нормального розвитку та виховання дітей [2, с. 7].

Родовим об'єктом даного кримінального правопорушення виступають моральні цінності, які існують для добробуту населення та громадського порядку. Безпосередній об'єкт є аналогічний родовому. Небезпечність діяння проявляється в інтерпретації забороненої поведінки в основних рисах характеру винного, які віддзеркалюються на взаєминах між людьми, завдаючи при цьому морально-політичної шкоди та утворюючи склад кримінального правопорушення, яке надалі розцінюється як нетяжкий чи тяжкий злочин (ч.ч. 4, 5 статті 12 КК України). Адже, за вчинення кримінального правопорушення передбаченого статтею 299 КК України може бути призначене покарання

у виді обмеження волі від одного до трьох років або позбавлення волі від двох до восьми років з конфіскацією тварини. Тут же простежується відмінність двох суміжних галузей права: кримінального та адміністративного, оскільки адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ст. 89 КУпАП) обмежується накладенням штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративним арештом на строк до п'ятнадцяти діб з конфіскацією тварини, але за умови що перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я [6].

Для усунення складнощів кваліфікації вчиненого діяння А.В. Козлова покладається на істинність тверджень І.А. Головка, яка пропонує розмежування правомірної поведінки від протиправної, за підстав загрозованої поведінки тварини, яка саме й викликає вчинення суспільно-небезпечного діяння. І в разі потреби розцінювати наслідки, що спричинили загибель чи каліцтво тварини, якщо вона використовувалася як знаряддя посягання її власником або іншою особою за правилами необхідної оборони, а у випадках нападу без участі особи – за правилами крайньої необхідності [2, с. 15].

Обов'язковою ознакою об'єкта кримінального правопорушення є предмет, до якого входять хребетні та безпритульні тварини, які перебувають у природній волі, неволі чи напіввільних умовах тримання, свійські тварини, чи ті, які вирощуються для різноманітних потреб людини, лабораторні, циркові тварини тощо. Статтею 3 Закону України «Про тваринний світ» об'єктами тваринного світу визначено птахів та ссавців, земноводних, риб тощо. Норма викладена в статті 299 Кримінального кодексу України містить розбіжності з іншими нормативно-правовими актами, які регулюють відносини у сфері захисту тварин, сюди входить і Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Неоднакові положення викладені в Законі дають підстави для тлумачення його норм та удосконалення статті 299 Кримінального кодексу України, оскільки кримінальний закон акцентує увагу на захисті лише хребетних та безпритульних тваринах, в той час, як Законом України № 3447-IV охороняються як хребетні, так і безхребетні тварини, це простежується в статті 1 Закону. Наголошують на необхідності доопрацювання національної позиції щодо визначення предмета у своїх працях з питань притягнення до

відповідальності за жорстоке поводження з тваринами: Г.П. Волкова, В.Ф. Ломакін, А.В. Куліченко та Р.В. Вереша. Тому, зважаючи на коло правовідносин, які поставлені під охорону кримінальним законодавством не слід обмежуватися конкретним видом чи групою тварин. Загалом, конкретизація кількості щодо предмета кримінального правопорушення, викладеної як: «жорстоке поводження з тваринами», де особлива увага надається саме здійсненню діянь стосовно певної кількості тварин. А при застосуванні даної норми, і при її буквальному тлумаченні судами, не береться до уваги те, що неправомірне поводження може бути застосоване і до однієї тварини. Дискусійним питанням видається й те, що ряд тварин відносять до хребетних (наприклад: риб), але вони досить давно слугують ресурсом для функціонування людини [14, с. 139]. Міркування про висунення відповідальності за жорстоке поводження з безхребетними тваринами фігурувало в доробку А.В. Козлової та О.С. Бондаренко, на їх думку «таке ставлення до безхребетних тварин не є етичним, адже, чим відрізняється розчленування скорпіона з хуліганських мотивів на очах в дітей, від отруєння щура?» [7, с. 304].

Стосовно об'єктивної сторони кримінального правопорушення, яка може реалізовуватися у формі активних дій або бездіяльності через жорстоке поводження з твариною чи нацьковуванні тварин одна на одну, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, включно із поширенням матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Перебуваючи на рівні оціночних суджень, які потребують звернення до актів законодавства, «жорстокість» на думку Ф.Р. Асціоне розуміється як: «неприйнятна в суспільстві поведінка, унаслідок якої особа умисно завдає нестерпний біль, страждання, стрес і (або) смерть тварині» [15, с. 54]. Тлумачення «жорстокого поводження з тваринами» надано в ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» під яким варто розуміти знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин [11]. З описаної дефініції можна дійти висновку, що такий зміст дотримано і в нормі

викладеній в кримінальному законі. Всупереч, протиправним діям об'єктивної сторони статті 299 КК України, адміністративний проступок передбачає вчинення дій, які в результаті не спричиняють тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини.

Бездіяльність має місце при порушенні концепції п'яти свобод, наприклад: від спраги та голоду, коли тварину залишають без води, їжі, особи, які повинні були піклуватися про тварину. За останні роки Швеція уповноважила людей на законних підставах спричинити шкоду власності іншої людини (розбити вікно автомобіля), якщо тварина потерпає від спеки. Схиляння однієї тварини до нападу на іншу навченими командами, вказівками, спеціальними діями, які мають на меті викликати агресивну реакцію заради завдання фізичного болю, страждання, що призводять до каліцтва чи смерті однієї з них вважається нацькуванням тварини одна на одну. Під нацькуванням інших тварин прийнято розуміти, зокрема, діяльність живих тренажерів – готування собак до процесу полювання на живих звірах. В Україні функціонує достатньо законних та незаконних притравочних станцій, які створюються на території мисливських господарств чи на подвір'ях громадян, які зловили тварину в лісі. Найчастіше від нацькування потерпають борсуки, кабани, лисиці, куниці. У перелічену категорію часто потрапляють тварини, які не здатні адаптуватися до умов дикої природи після тривалого перебування в цирках. Притравка діє як вистава-бій, за яким споглядають господарі тварин, які активно підтримують собак у виконанні роботи, яка відбувається в штучно створених умовах, в яких утримують тварин, це можуть бути вольєри, імпровізована нора тощо, за таких умов тварина не здатна вберегтися, втекти від ворожого нападу собак. Відтак, тварина потерпає від укусів, пережитого стресу, потім понівечених тварин виліковують і готують до наступного виходу на бойову «арену». У Європі діє безконтактний спосіб якісної підготовки собак до полювання, бо собаки є помічниками у мисливстві, які повинні підвести здобич до мисливця, а не сприймати його як ворога і вступати в бій, від якого страждає звір і собака, з огляду на те у розвинених країнах притравка відбувається через скляну перепону в норі або вольєрі. Завдяки цьому, собака бачить звіра, відчуває її запах, але напасти чи вкусити не може [4]. Кримінальне правопорушення характеризується формально-матеріальним складом. Щоправда, на

думку В.В. Кузнецова встановлення формально-матеріального складу не є зовсім виправданим, через те що наслідки (каліцтво, загибель тварини) на відміну від діянь (знуцання над твариною) мають різні ступені суспільної небезпеки [9, с. 137].

Жорстоке поводження з тваринами може вчинятися і у певній обстановці (у присутності малолітнього чи неповнолітнього), що розцінюватиметься як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 299 КК України). Законодавець припустився технічної помилки при викладенні статті в чинній редакції, оскільки виклад обтяжуючих обставин, які передбачають вчинення злочину при «малолітньому» повністю охоплюється терміном «неповнолітній», який теж фігурує в аналізованій статті. Можливо, це пояснюється тим, що чинний кримінальний кодекс не містить тлумачення формулювання «малолітній».

Частиною 3 статті 299 КК України виділяється спосіб, що обтяжує покарання за вчинення діянь передбачених диспозицією, а саме: особлива жорстокість. Її прояв на пряму залежить від особи, яка демонструє злочинну поведінку. Вираження особливої жорстокості має місце при: тривалому замордовуванні тварини електричним струмом, обпалювання вогнем живою, зняття шкіри при житті тварини тощо. Посилання на «вчинення активним способом» як кваліфікуючу обставину, потребує виключення із диспозиції статті, оскільки Кримінальним законом названу обставину не передбачено як таку, що обтяжує покарання [1].

Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення, на думку законотворця, характеризується вчиненням діяння з прямим умислом. Винний усвідомлює, що своїми діями завдає фізичного болю, страждань тварині, усвідомлює свої дії та розуміє їх значення. Питання про визначення форми вини у статті 299 КК України досліджували М.П. Журавльов, Е.В. Сєрьогіна, Е.Н. Федик, А.І. Рарог, погляди яких розділилися. Все ж таки на переконання Р.Г. Песцова та В.І. Євтушик диспозиція побудована таким чином, що в залежності від вчиненого та обставин пропонується вибір між прямим чи непрямим умислом. Допускають, що винний усвідомлює жорстоке поводження з твариною, можливість або неминучість її загибелі або каліцтва і має намір заподіяти такі наслідки (прямий умисел) або свідомо допускає їх настання чи, ставиться байдуже (непрямий умисел) [10, с. 130]. Нині спостерігаємо прояви

девіантної поведінки людей, яка виражається в неконтрольованій агресії та цинізмі, що може супроводжуватися хуліганськими чи корисливими мотивами. Наявність мотиву є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Адже, корисливий мотив визначає спрямованість умислу особи на одержання матеріального винагородження (ставки з організації боїв, користування послугами некваліфікованих ветеринарних фахівців), як результату антигуманного поводження з твариною.

Незважаючи на те що, сформульовану позицію репродукують в кожній новій редакції статті, І.А. Головка наголошує на недоцільності використання корисливого мотиву у цій нормі, переконуючи, що здійснення додаткової кваліфікації значно переважує статтю [2, с. 13]. Достеменно можливість застосування даного підходу відобразиться і на хуліганському мотиві.

Вчинення дій передбачених диспозицією статті 299 Кримінального кодексу України, яке супроводжується грубим порушенням громадського порядку з явною неповагою до суспільства, разом з виявленням особливої зухвалості чи виняткового цинізму потребує додаткової кваліфікації за статтею 296 (Хуліганство) КК України. Розуміння хуліганського мотиву з правової точки зору досягло консенсусу, при якому безпричинні, на очах в навколишніх людей хуліганські спонукання у вигляді прояву антилюдської поведінки до тварин, ігноруючи встановлені норми моралі суспільством є грубим порушенням громадського порядку.

Д.О. Калмиков та А.О. Данилевський вважають, що вік кримінальної відповідальності повинен бути збільшеним, оскільки за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 299 КК України, до відповідальності може бути притягнуто особу, яка досягла чотирнадцятирічного віку, а малолітньому при якому вчинявся злочин може бути до прикладу 13 років і 9 місяців, різниця у віці незначна. Психічно-розумовий та фізичний розвиток осіб може бути різним, а й сприйняття і розуміння конкретних вчинених дій у вказаних осіб може бути однаковим [5, с. 335]. Ще недавно, суб'єкт кримінального правопорушення був загальний, тобто особа, яка досягла 16-ти річного віку. Та у зв'язку зі змінами, які набрали чинності від 08.11.2021 року вік кримінальної відповідальності був знижений, тобто станом на сьогодні до відповідальності за статтею 299 КК України може бути притягнена особа, яка

на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 14-ти років.

Розбіжність між наведеним поглядом та думкою Т. Єрмолаєвої та Ю. Шевченко полягає в наступному: зумовлена жорстоким поводженням до тварин суспільна небезпека, травмує та деморалізує не тільки оточення, а й самого правопорушника. І якщо проти таких діянь не буде спрямоване засудження поведінки правопорушника шляхом адекватної реакції суспільства та/чи держави, це зумовить подальше вчинення антисоціальних правопорушень. Як наслідок, внесення змін щодо зниження віку кримінальної відповідальності ними підтримується [3, с. 182].

Висновки. Здійснений аналіз надає змогу дійти висновку, що чинна редакція статті все ще потребує нововведень або роз'яснень законодавцем підвалин, які покладені в її основу. Головним чином із застосуванням порівняльно-правового методу, зосереджено увагу на конструкції складу кримінального правопорушення. Впродовж історії розвитку українського кримінального права цілеспрямованого направлення діяння, якому присвячена стаття 299 ККУ до іншого родового об'єкта ніж моральність та громадський порядок не було. Деяко позбавлений слухності виділений предмет кримінального правопорушення. Охорона тварин забезпечена на всіх рівнях, включно за об'єктами захисного впливу. Але законодавець висвітлив формулювання диспозиції у світлі відшарування тварин, зазначивши тільки ознаку чи підтип (хребетні) тварин. Мабуть, основний зміст продиктований, тим що люди відносяться до хребетних, більшість безхребетних є паразитичними організмами та важко інтерпретувати їхню поведінку і визначити чи справді вони відчують біль. До прикладу: якщо на устрицю бризнути лимонним соком, вона зіжметься в результаті ноцицепції (больовий подразник). Але через достатньо примітивну нервову систему навряд чи вона свідомо сприйме біль, коли її скуштують. Все ще в декількох країнах прийнято їсти заживо восьминогів, які вважаються мало не найрозумнішими серед безхребетних. Тому, виникає питання етичного формату: чи не спричиняємо ми больові відчуття безхребетним тваринам? Досліди проведені над безхребетними є контроверсійними, але водночас доводять, що восьминоги здатні оцінювати біль, раки потирають панцир у місці отримання електричного удару, а медузи мають фізичну пам'ять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запровадження гуманного ставлення до тварин)» (реєстр. № 5119-1 від 14.09.2016) від 14.09.2016. В. Мілованов. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60020 (дата звернення: 13.08.2022).
2. Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 08. Київ, 2010. 21 с. Єрмолаєва Т., Шевченко Ю. Захист диких тварин від жорстокого поводження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 179–182. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.30> (дата звернення: 15.08.2022).
3. Живі тренажери: бути чи не бути: веб-сайт. URL: <https://gk-press.if.ua/zhyvi-trenazhery-butychy-nebuty/> (дата звернення: 15.08.2022).
4. Калмиков Д. О., Данилевський А. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 616 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-1-X. Дата оновлення: 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
6. Козлова А. В. Об'єктивні ознаки складу злочину «Жорстоке поводження з тваринами». *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 21–22 трав. 2020 р. Суми, 2020. С. 303–306.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
8. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: порівняльно-правове дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 131–139. URL: <https://cutt.ly/rIbNBLK>
9. Песцов П. Г. Суб'єкт та суб'єктивна сторона складу злочину за ст. 299. *П'ятнадцять Юридичні читання: Правове забезпечення розвитку освіти і науки в контексті євроінтеграції України (До 185-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова)* : матеріали міжнар. наук. онлайн-конференції, м. Київ, 1–2 квіт. 2020 р. Київ, 2020. С. 129–132. URL: <https://cutt.ly/XIbMgD6> (дата звернення: 16.08.2022).
10. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15/ed20210808#Text> (дата звернення: 15.08.2022).
11. Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=54862. (дата звернення: 15.08.2022).
12. Текст проєкту нового Кримінального кодексу станом на 24 грудня 2021 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://cutt.ly/CIbMbjg> (дата звернення: 15.08.2022).
13. Уварова Н. В. До проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 138–140. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3241/1/15.pdf>
14. Ascione F. R., Arkov P. *Childhood Abuse, Domestic Violence, and Animal Abuse*. West Lafayette: Purdue University Press, 1999. 500 p.

Ющик О. І. ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В статті розглядається кримінально-правовий аспект відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, а також визначаються основні об'єктивні та суб'єктивні ознаки даного складу кримінального правопорушення. Родовим об'єктом даного кримінального правопорушення виступають моральні цінності, які існують для добробуту населення та громадського порядку. Безпосередній об'єкт є аналогічний родовому. Небезпечність діяння проявляється в інтерпретації забороненої поведінки в основних рисах характеру винного, які віддзеркалюються на взаєминах між людьми, завдаючи при цьому морально-політичної шкоди та утворюючи склад кримінального правопорушення, яке надалі розцінюється як нетяжкий чи тяжкий злочин (ч.ч. 4,5 статті 12 КК України). Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, яка може реалізуватися у формі активних дій або бездіяльності через жорстоке поводження з твариною чи нацькуванні тварин одна на одну, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, включно із поширенням матеріалів із закликами до вчинення таких дій. суб'єкт кримінального правопорушення був загальний, тобто особа, яка досягла 16-ти річного віку. Та у зв'язку зі змінами, які набрали чинності від 08.11.2021 року вік кримінальної відповідальності був знижений, тобто станом на сьогодні до відповідальності за статтею 299 КК України може бути притягнена особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 14-ти років. Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення, на думку законотворця, характеризується вчиненням діяння з прямим умислом. Винний усвідомлює, що своїми діями завдає фізичного болю, страждань тварині, усвідомлює свої дії та розуміє їх значення. Підсумовується, що чинна редакція статті все ще потребує нововведень або роз'яснень законодавцем підвалин, які покладені в її основу.

Ключові слова: жорстоке поводження з тваринами, кримінальне правопорушення, об'єктивні ознаки жорстокого поводження, суб'єктивні ознаки жорстокого поводження.

Yuschyk O. I. CRUELTY TO ANIMALS: CRIMINAL-LEGAL ASPECT

The article examines the criminal-law aspect of responsibility for animal cruelty, and also defines the main objective and subjective features of this criminal offense. The legislator has defined criminal liability for the cruel treatment of animals belonging to vertebrates, including homeless animals, violation of the rules of animal

transportation, if such actions lead to bodily harm, mutilation or death of the animal, harassment of animals to one another, committed out of hooliganism or selfish motives, as well as propaganda, public calls to commit actions that have signs of cruelty to animals, distribution of materials with calls to commit such actions. The same actions committed in the presence of a minor, that is, a person under 14 years of age or a minor – under 18 years of age, are recognized as qualified composition. At the same time, the perpetrator must be aware of the possibility of the minors consciously perceiving cruel treatment, the age of the persons and the detrimental effect on their psyche. The generic object of this criminal offense is moral values that exist for the welfare of the population and public order. The direct object is similar to the generic one. The dangerousness of the act is manifested in the interpretation of prohibited behavior in the main features of the character of the perpetrator, which are reflected in the relations between people, causing moral and political damage and forming the composition of a criminal offense, which is further regarded as a minor or serious crime (parts 4, 5 of the article 12 of the Criminal Code of Ukraine). The objective side of the criminal offense, which can be implemented in the form of active actions or inaction due to animal cruelty or harassment of animals to one another, public calls to commit actions that have signs of animal cruelty, including the distribution of materials with calls to commit such actions. Part 3 of Article 299 of the Criminal Code of Ukraine singles out a method that aggravates the punishment for committing acts stipulated by the disposition, namely: special cruelty. Its manifestation directly depends on the person who demonstrates criminal behavior. The expression of special cruelty takes place in the case of: prolonged electrocution of an animal, burning it alive with fire, removing the skin while the animal is still alive, etc. The reference to "commitment in an active way" as a qualifying circumstance needs to be excluded from the disposition of the article, since the Criminal Law does not provide for the said circumstance as one that aggravates the punishment. The subject of the criminal offense was general, that is, a person who has reached the age of 16. However, in connection with the changes that entered into force on November 8, 2021, the age of criminal responsibility was lowered, i.e., as of today, a person who has reached the age of 14 at the time of committing a criminal offense can be held liable under Article 299 of the Criminal Code of Ukraine. From the subjective side, a criminal offense, according to the lawmaker, is characterized by the commission of an act with direct intent. The guilty person realizes that his actions cause physical pain and suffering to the animal, he is aware of his actions and understands their meaning. It is concluded that the current version of the article still needs innovations or clarification by the legislator of the foundations that are laid as its basis.

Key words: cruelty to animals, criminal offense, objective signs of cruelty, subjective signs of cruelty.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Міщук І. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права**Національного університету водного господарства та природокористування*

Киричук Б. С.,

*студентка 3 курсу Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування*

УДК 341.641

DOI 10.32845/2663-5666.2022.2.9

ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграції України у світове співтовариство, тісної співпраці з міжнародними організаціями все більшого значення набуває необхідність закріплення гарантій забезпечення прав людини, у тому числі й права на судових захист. З огляду на це неухильне виконання Україною взятих на себе зобов'язань за Конвенцією та належне втілення рішень Європейського суду з прав людини прийнято вважати основними у загальній системі гарантій правового статусу громадянина України. Однак, сьогодні наша держава посідає одне з перших місць як за кількістю звернень до Суду, та і за кількістю невиконаних рішень. Існування такої проблеми не тільки підриває авторитет держави, бо є сигналом масового порушення прав людини, але й викликає суттєву недовіру українського суспільства до чинної влади.

Актуальність цього дослідження зумовлена передусім тим, що згідно зі стандартами Ради Європи, значення та роль кожного з прийнятих Європейським судом з прав людини рішень впливає не тільки на національне право, а також і на розвиток чинного законодавства держав-учасниць. Натомість в Україні, попри наявність низки нормативно-правових актів, метою яких є запобігти негативним наслідкам у процесах втілення Конвенції, рішення Суду або не виконуються, або виконуються протягом тривалого часу. У такому випадку ухилення держави від виконання рішень чи їх виконання неповною мірою загрожує прийняттям негативних заходів політичного характеру, розпочинаючи з позбавлення нашої держави права голосу та закінчуючи виключенням зі списків держав-членів

Ради Європи. Можливі політичні наслідки для більшості європейських держав здаються вкрай неприйнятними, а відтак рішення, як правило, виконуються чітко у встановлені терміни. Попри це, майже піввікова діяльність Суду стверджує, що все ж існують поодинокі країни, котрі не в змозі вчасно виконати рішення Суду. На жаль, у першій п'ятірці цих держав Україна посідає одне з перших місць [7].

Метою дослідження є аналіз основних причин невиконання Україною рішень Європейського суду з прав людини у разі порушення прав фізичних та юридичних осіб в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним підґрунтям дослідження у сфері виконання Україною рішень Суду стали напрацювання таких вітчизняних вчених, як О.О. Кочура, У.З. Коруц, Н.В. Камінська, В.Т. Маляренко, Д.О. Фещенко, С.В. Шевчук та інші. Окремі аспекти питання сучасного стану впровадження в національну правову систему рішень Суду досліджували В.В. Костицький, В.П. Паліюк, П.М. Рабінович і багато інших.

Виклад основного матеріалу. Зобов'язання України як держави-члена Ради Європи випливає із положення статті 46 Конвенції, відповідно до якої Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [2]. З цього приводу 30.09.2015 року під час засідання Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЕ) на голосування було винесено резолюцію про виконання рішень Європейського суду з прав людини. Положення резолюції передусім вказували на значне збільшення

кількості невиконаних рішень Суду у дев'яти державах-членах Ради Європи. Поряд з Італією, Туреччиною, Росією, Польщею та іншими державами місце отримала і Україна [7].

Звертаючись до тієї ж статті 46 Конвенції, зазначимо, що остаточне рішення Суду передається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням [2]. Для того, щоб змусити національні уряди виконувати рішення Суду, рекомендується, щоб ПАРЕ допомагала державам-порушникам, про які йшлося раніше, у впровадженні відповідних законодавчих змін. Що ж до Комітету міністрів, то його роль полягає у щоденному нагляді за належним виконанням рішень. Якщо ж ситуація погіршується, Комітет уповноважений звертатися до Суду, котрий покладе додаткове зобов'язання на країну-порушника виконати остаточне рішення. Відтак у разі позитивного висновку Суду, Комітет матиме право покарати державу за допомогою політичних санкцій, про які згадувалося раніше.

Як свідчить практика, деякі держави-члени Ради Європи уникають виконання рішень Суду, обґрунтовуючи свою позицію тим, що обов'язковому виконанню підлягають тільки остаточні рішення Суду. Проте така відмова часто визнається незаконною, головним чином через те, що у Конвенції подаються чіткі критерії визначення рішення остаточним. Відтак з огляду на це, посилення держави на невиконання рішень у зв'язку з його неостаточним характером вважається неможливим.

Що ж стосується безпосередньо України, то у Меморандумі «Справи, розглянуті Комітетом міністрів стосовно невиконання чи несвоєчасного виконання рішень національних судів в Україні (справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» та група справ «Жовнер проти України»)» від 2018 року, Комітет визначає такі проблеми, що спричиняють невиконання Україною рішень: відсутність належного бюджетного фінансування виконання судових рішень; відсутність відповідних процедур виконання рішень; брак належної відповідальності державних службовців за невиконання рішень; відсутність належних та ефективних правил забезпечення компенсації за затримки виконання рішень; відсутність інформації щодо точної суми боргу, яку держава повинна заплатити; неефективність виконавчої служби в цілому [5]. На нашу думку, доцільним було б розширити цей перелік й іншими причинами, серед яких виділимо проблему обліку невиконаних судових

рішень через відсутність єдиного реєстру, корупція та відсутність належної координації діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади, на які безпосередньо покладено зобов'язання щодо виконання рішень Суду.

Однак необхідно пам'ятати, що встановивши порушення Конвенції з боку держави, Суд не тільки зобов'язує сплатити компенсацію заявнику, але й також зобов'язує вжити заходи проти дій, унаслідок яких здійснюється системне порушення прав людини. Такі рішення в практиці Суду мають назву пілотні. Як ми пам'ятаємо, більшість рішень, які Україна не виконує, стосується виплати зарплати, пенсії та відшкодувань загального характеру. Оскільки такі справи найчастіше знову повторно потрапляють на розгляд Суду, було ухвалено рішення винести «пілотне» рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», де визнано, що Україна порушує свої зобов'язання згідно з Конвенцією та протоколами до неї, зокрема порушення зобов'язань ст.6 «Права на справедливий суд», ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту», а також ст. 1 «Захист прав власності» Першого протоколу до Конвенції. З огляду на це у своєму рішенні Суд зобов'язав Україну запровадити на національному рівні ефективний засіб захисту чи цілий комплекс засобів, які б запобігли таким порушенням [7]. Відповідь сформульована у ст.1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де вказується що виконання рішень Суду означає виплату позивачу відшкодування, вжиття додаткових заходів індивідуального та загального характеру [8].

Важливим складником виконання рішень Суду є застосування додаткових заходів саме індивідуального характеру. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» додатковими заходами індивідуального характеру, що застосовує держава, є такі:

- відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції;
- інші заходи, передбачені в рішенні [8].

Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі або повторного розгляду справи адміністративним органом. У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини також може вказати на окремі заходи

індивідуального характеру, яких держава має вжити для належного виконання рішень Суду.

На нашу думку, крім виплати відшкодування, не менш важливим залишається вжиття заходів загального характеру, які забезпечуються трьома ключовими конвенційними суб'єктами: Європейським судом з прав людини, Комітетом Міністрів та Мережею вищих судів, які функціонують узгоджено та доповнюють роботу один одного [6]. Ми вважаємо, що цього переліку недостатньо для повноцінного виконання рішення, адже відсутній чи не головний елемент – держава-правопорушниця та її уповноважені органи державної влади. Такий погляд обґрунтовується тим, що зміни до чинного законодавства та забезпечення юридичної експертизи законопроектів, які передбачаються заходами загального характеру, можуть бути внесені винятково національними органами державної влади.

Схожа ситуація склалася з «пілотним» рішенням «Бурмич та інші проти України». Проте, на відміну від попередньої справи, у цьому випадку Суд не обмежився зауваженнями в бік України – з реєстру Суду було вилучено понад 12 тис. заяв подібного характеру. Суд постановив, що надалі всі заяви проти України щодо невиконання судових рішень не розглядатимуться, а переадресовуватимуться Комітету міністрів, поки Україна не розробить ефективного правового механізму.

З огляду на особливості вітчизняного законодавства, вважаємо за потрібне зазначити, що виконання остаточних рішень Європейського суду з прав людини є тривалим та складним процесом не лише для стягувача, але й для органів державної влади. Адже практика виконання Україною рішень Суду суттєво відрізняється від аналогічної практики інших держав-учасниць Ради Європи, а також від процедури виконання рішень національних судів.

Таким чином така процедура має свою специфіку. Після того, як рішення було винесене Судом, держава зобов'язується протягом розумних строків вжити належні заходи загального та індивідуального характеру, про які згадується у тексті рішення. Як тільки остаточне рішення Суду передано Кабінету міністрів Ради Європи, останній запрошує державу – відповідача проінформувати його про кроки, зроблені для виплати компенсації, призначеної Європейським судом з прав людини, і в разі необхідності про заходи індивідуального та загального характеру, прийняті для виконання рішення.

Переконавшись, що держава прийняла всі необхідні заходи для виконання рішення, Кабінет міністрів Ради Європи приймає резолюцію про те, що його функції виконані. Тільки у такому випадку рішення Європейського суду з прав людини можна вважати виконаним. З огляду на цю інформацію, доречно зазначити, що у період з 2010 до 2019 року було зареєстровано 2120 справ, що виявили структурні та/або системні проблеми на національному рівні, а з 2000 до 2010 року – 1470 нових справ. При цьому у щорічній доповіді Кабінету міністрів Ради Європи за 2019 рік зазначено, що 635 постанов з провідних справ очікують на своє виконання не менше 5 років, тоді як у 2016 році таких справ було 720 [9].

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виконання рішень Суду здійснюється за рахунок коштів державного бюджету [8]. Сума державного боргу перед громадянами на початок 2019 року становила понад 4 мільярди гривень. Якщо у 2015 році на виконання рішень Суду з державного бюджету було сплачено близько 640 млн гривень, то у 2018 загальна сума зменшилася до 32 млн гривень [4].

Поряд з цим, ситуацію в Україні щодо виконання рішень Суду не можна назвати абсолютно неприйнятною, адже вагомим кроком у забезпеченні ефективного дотримання положень Конвенції стало прийняття Законів України: «Про державну службу», «Про виконавче провадження» й «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У оприлюдненому щорічному звіті про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини ми дізнаємося, що у 2020 році з метою вжиття заходів індивідуального характеру на виконання рішень Суду з державного бюджету було сплачено кошти у сумі 24 844,8 тис. грн. До проведених заходів загального характеру Уповноважений відносить підготовку щоквартальних подань Кабінету Міністрів України, аналітичні огляди для Верховного Суду та пропозиції для врахування під час підготовки законопроектів до Верховної Ради України. 01.04.2020 Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 258 «Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини», метою якої є розроблення механізмів усунення наявних проблем у сфері виконання рішень Суду. 30.09.2020 розпорядженням Кабінету Міністрів України №1218-р було схвалено Національну стратегію розв'язання проблеми невиконання рішень судів,

боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація на період до 2022 року». Метою такої Стратегії є передусім розв'язання системної проблеми, викладеної у «пілотних» рішеннях «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич проти України». 17.03.2021 План заходів, для втілення Стратегії, пройшов завершальний етап затвердження Кабінетом Міністрів України та перебуває на початковому етапі фактичного застосування. Також Міністерством юстиції України було розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», за яким Україна має внести зміни до ст. 11,18,140 Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема щодо умов тримання осіб, яким довічне позбавлення волі змінено на покарання у виді позбавлення волі на певний строк [1].

Висновки. Таким чином, ми погоджуємося з М. Чугуєвською, яка наголошує на тому, що виконання рішень Суду є специфічним правовим інститутом, відмінним від схем, передбачених для виконання рішень національних судів, а також для визнання й виконання на території України рішень іноземних судів та іноземних недержавних установ [10]. Тому з огляду на міжнародні зобов'язання, передбачені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, і наддержавний статус Суду, встановлено й особливі механізми реалізації його рішень.

Прийняті рішення Європейським судом з прав людини проти України є певним відображенням внутрішньої правової та інституційної системи всередині держави, а також рівня дотримання прав і свобод людини. Національний механізм виконання заходів індивідуального та загального характеру, як підтверджує практика, недостатньо ефективний, що призводить до повного чи часткового невиконання рішень Суду. Зокрема, через такі недоліки у правоохоронній системі України за останні п'ять років Суд ухвалив майже 6000 рішень, загальна сума компенсації яких сягає 12 мільйонів євро [6].

Однак, ми не можемо говорити, що «пілотні» рішення проти України мають винятково негативний характер, адже, з іншої сторони, вони є стимулом та можливістю трансформувати правову систему України, наблизити її до бажаних

європейських стандартів, визначених у Конвенції та практиці Суду. Для досягнення кращих результатів у сфері виконання рішень Європейського суду з прав людини ми рекомендуємо підвищити вимоги до кандидатів на певні посади (зокрема, суддів, прокурорів, державних виконавців), систематично проводити підвищення їхньої кваліфікації та перевірок знань, створити єдиний реєстр рішень Суду та наявних заборгованостей, періодично формувати збірники рішень Суду з відповідними роз'ясненнями, які будуть дороговказом для національних правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Звіти про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. *Міністерство юстиції України* : веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zviti-pro-rezultati-diyalnosti-upovnovajenogo-u-spravah-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 №995/004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.11.2021).
3. Коруч У. З. Окремі питання виконання рішень Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 5–9.
4. Левенець А. С. Загальна характеристика процедури виконання рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право. Серія : Міжнародне право*. 2020. №5. С. 336–339.
5. Ліньова І. І. Бачення Ради Європи щодо першопричин невиконання судових рішень в Україні. 2019. URL: <https://www.supreme.court.gov.ua/userfiles/media/lenjova.pdf> (дата звернення: 05.12.2021).
6. Муқан І. В. Інституційно-правові особливості функціонування суб'єктів державного управління з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Вчені записки Таврійського Національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Право*. 2020. № 6. С. 58–65.
7. Непийпа Р.О., Самойленко Є.А. Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини та шляхи їх вирішення. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 20(23). С. 23–39.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-V (дата звернення: 05.12.2021).
9. Supervising execution of ECHR judgments – 2019 report shows significant progress, but challenges remain. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/supervising-execution-of-echr-judgments-2019-report-shows-significant-progress-but-challenges-remain> (дата звернення: 05.12.2021).
10. Чугуєвська М. О. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти. *Віче*. 2013. № 2. С. 26–29.

Міщук І. В., Киричук Б. С. ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена загальному аналізу основних причин невиконання Україною рішень Європейського суду з прав людини в умовах сьогодення. У ході дослідження встановлено, що справи проти України,

задоволені Судом, є певним відображенням внутрішньої правової та інституційної системи всередині держави, а також рівня дотримання прав і свобод людини. Відтак доведено, що актуальність цієї статті зумовлена передусім тим, що рішення Суду мають здатність не тільки впливати на національне право загалом, але й безпосередньо на розвиток чинного законодавства. Натомість в Україні це твердження ігнорується, держава або не виконує рішення Суду, або виконує протягом тривалого часу.

Зауважено, що деякі порушення положень Конвенції зі сторони України є систематичними, тому подальшими кроками зі сторони Суду стало прийняття так званих «пілотних» рішень, які в подальшому передбачають застосування до України негативних заходів політичного характеру, розпочинаючи з позбавлення нашої держави права голосу та закінчуючи виключенням зі списків держав – членів Ради Європи.

Також встановлено, що, незважаючи на численні порушення положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зі сторони України, задля усунення проблеми невиконання рішень Суду на рівні держави було прийнято відповідні нормативно-правові акти, зокрема Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Також серед позитивних тенденцій Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини виділив прийняття Кабінетом Міністрів України постанови № 258 «Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини», схвалення «Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація на період до 2022 року». Таким чином, з огляду на специфіку досліджуваної проблеми запропоновано покращити ситуацію у сфері виконання Україною рішень Суду шляхом посилення вимог при відборі кандидатів на певні посади, систематичного проведення підвищення їхньої кваліфікації та перевірок знань, створення єдиного реєстру рішень Суду та наявних заборгованостей.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція з прав людини та основоположних свобод, права людини, заявник, Україна, судовий захист, Рада Європи.

Mishchuk I. V., Kirichuk B. S. PRACTICE OF ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

The article is devoted to the general analysis of the main reasons for Ukraine's non-compliance with the decisions of the European Court of Human Rights in the current conditions. The study found that the cases against Ukraine granted by the Court are a reflection of the domestic legal and institutional system within the state, as well as the level of respect for human rights and freedoms. It was proved that the relevance of this article is primarily due to the fact that the decisions of the Court have the ability not only to influence national law in general, but also directly on the development of existing legislation. On the other side in Ukraine this allegation is ignored, as the state either does not comply with the Court's decision or does so for a long time.

It was noted that some violations of the provisions of the Convention by Ukraine are systematic, so the next step on the part of the Court was the adoption of "pilot" decisions, which further provide for the application of negative political measures against Ukraine, starting with the deprivation of our state of the right to vote and ending with the exclusion from the lists of member states of the Council of Europe.

It is established that despite numerous violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by Ukraine, in order to eliminate the problem of non-enforcement of court decisions at the state level, relevant regulations were adopted, including the Law of Ukraine «On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights». Also among the positive trends, the Commissioner for the European Court of Human Rights highlighted the adoption by the Cabinet of Ministers of Ukraine of Resolution № 258 "On the establishment of the Commission for the implementation of decisions of the European Court of Human Rights", approval of the "National Strategy for Resolving the Problem of Non-Enforcement of Court Decisions Debtors for Which is a State Authorities or State Entrepreneurship, Institution, Organization until 2022". Given the specifics of the research problem it is proposed to improve the situation in the field of implementation of the Court's decisions by Ukraine by strengthening the requirements for the selection of candidates for certain positions, systematic training and testing of knowledge, creation of a single register of Court decisions and existing debts.

Key words: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, human rights, applicant, Ukraine, judicial protection, Council of Europe.

ЗМІСТ

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**Дрозд О. Ю.**СТРОКОВИЙ ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РІВНОСТІ СТОРІН
У ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....3**Запара С. І.**

МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ..... 8

Лемеха Р. І.РОЛЬ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ У ФІНАНСОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я..... 14**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС****Волкова Ю. А.**ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД НЬОГО
НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ..... 20**Ковальова О. В.**ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В ПРОЦЕСІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....28**Моргун Н. С., Сєдакова В. В., Бондар С. В.**

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ34

Фальковський А. О.КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА УМИСНЕ НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ, РУЙНУВАННЯ
АБО ПОШКОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК – ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ..... 40**Ющик О. І.**

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....46

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО**Мішук І. В., Киричук Б. С.**ПРАКТИКА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....50

CONTENTS

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Drozd O. Yu.

A FIXED-TERM EMPLOYMENT CONTRACT AS A GUARANTEE OF THE EQUALITY OF THE PARTIES IN LABOR RELATIONS.....3

Zapara S. I.

MIGRATION RISKS AND EMPLOYMENT PROBLEMS IN UKRAINE.....8

Lemekha R. I.

THE ROLE OF MEDICAL INSURANCE IN THE FINANCIAL SECURITY OF THE HEALTH SYSTEM DEVELOPMENT.....14

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Volkova Yu. A.

PUNISHMENT IMPOSITION AND RELIEF AS EXEMPLIFIED IN INDIVIDUAL TYPES OF CRIMES.....20

Kovalyova O. V.

FEATURES OF INFORMATION PROVISION OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION IN THE PROCESS OF INTERNATIONAL COOPERATION.....28

Morhun N. S., Siedakova V. V., Bondar S. V.

PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPT AND ESSENCE.....34

Falkovskiy A. O.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR THE INTENTIONAL ILLEGAL EXTIRPATION, DESTRUCTION OR DAMAGE OF MONUMENTS – OBJECTS OF CULTURAL HERITAGE.....40

Yuschyk O. I.

CRUELTY TO ANIMALS: CRIMINAL-LEGAL ASPECT.....46

INTERNATIONAL LAW; COMPARATIVE LAW

Mishchuk I. V., Kirichuk B. S.

PRACTICE OF ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE.....50

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 2/2022

Виходить чотири рази на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – А.О. Марєєва

Підписано до друку 04.10.2022 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 5,67, ум. друк. арк. 6,98.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0922/379.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.